

KABDEBÓ LÓRÁNT

Káprázat

A VITA NUOVA VONZÁSÁBAN

„És már azt hiszem, hogy nincs »valóság«, hogy az egész történelem előtti idő, ahogyan az egész mitológia, a görög-latin istenek Zeusztól Afroditéig és Jupiter-től Vénuszig, az egész irodalom (a vers! a regény! a dráma!) mind-mind teljesen az emberi fantázia alkotása, vagy majdnem teljesen az... »De hogy a Mindenség is csak egy Költő Agya, úgy látszik, igaz.«...

Ha mindegy-két közismert, akár elcsépelet irodalmi példa is kellene, íme: Mikes Kelemen egy sosemvolt »nénjéhez« írt levelei, Thaly Kálmán kurucok szájába adott költeményei, Dante Beatricéje, a tisztos, többgyermekes családanya, a Vita Nuova szerelmes verseinek, és őt a Paradicsomba kalauzoló alakja – bár élt, mégis csak – képzeletbeli eszmény. Shakespeare szerelmes szonettjeiről (most nemrég jelentek meg újra fordításomban) pedig talán soha nem tudjuk meg – ha valakihez –, kihez is szóltak...

Eszerint kell olvasni ezeket a verseket is, ha egyszer majd megjelennek.”¹

A szerelem metafizikája: „Ima a gyönyör, a gyönyör ima.” 1945-ben a háború, katonasága, az ostrom ideje, majd az igazolás nehézségei a kétségbeesés elkeseredését szakasztották a költőre. A második világháború végén írók, művészek Európa-szerte el kellett számoljanak az elmúlt évek állásfoglalásaival. Tetteivel, szavaival. Szabó Lőrinc barátainak jó része megelőzően a veszélyeztetettek közé tartozott. De kik körében mondhatja ki hangosan belső keltelyeit és reménykedéseit valaki, ha nem legbelsőbb barátai között. A szavak elhangzottak, nem egy szavát meghallóí áthangolták önmagukban, megszakították barátságukat. Amikor a megszállások idején a mentés tetteire került sor, legtöbbje nem is tudott a költő mentőakcióiról. Amikorra tisztázódhatott volna a keserű-fájdalmas múlt idő, máris szinte együtt szenvedte a fordulat éve után a szerzői kirekesztettséget elszakadt barátai jó részével. Hiszen ismételt politikai követelmény változások következtében már éppen „csak” saját – igazolása idején még mellette szóló – poétikájához való ragaszkodása zárta ki új alkotások publikálásából.²

¹ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*, szöveggyűjtemény. Lengyel Tóth Krisztina, jegyz. Kiss Katalin, Lengyel Tóth Krisztina, Osiris [Osiris Klasszikusok], Budapest, 2001, 280; Digitális kiadás [javított, kiegészített szöveg], DIA-PIM, Budapest, 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Vers_es_valosag_Bizalmas_adatok_es_megjegyzesek-1020

² „Csak fordításból élek, bár privát irodalmam – versek – is létezik az íróasztal számára, mivel ma nincs még szükség individuális művekre... Most voltam március 31-én 50 éves. Az Írószövetség kikerített egy pár soros üdvözlő irományt. Ma már ez is nagy szó. De: »Igazán te vagy csak az oka, hogy a mai napon nincs országos ünneplés« mondta sajnálkozva egy elég bennfentes és számító szakember...” – írja Miskolcon élő sógornőjének küldött, 1950. április 10-i levelének a bátyjához szó-

Ha korábbi pályája során csak magánéletének kalandjai, a férfi-nő kapcsolatának megosztottsága miatt kellett verseiben a rejtekezés poétikai módozatát káprázattá alakítani, a háborút követő életszaka – beleértve még a Sztálin halálát követő „olvasás” időszakát is³ – már a mindennapi élet adódó politikuma is életveszélyes helyzetet teremtett költészete megszólalásának módozatai köré. Az elhallgattatás mellett még vigyázni kellett minden leírt és kiejtett szavára.⁴

Mindezek ellenére az ostromot követően a költő „életrajzi versek”-ről beszélve, a *Tücsökzene* darabjainak alakításába merülve az ember létben való elhelyezettségét kezdi vizsgálni, poétai kíváncsisága a személyiség általa „spirituális”-nak nevezett metafizikai meghatározottságának módozatára kérdez rá. Verseiben az emberi élet pillanatainak, jeleneteinek és folyamatainak értelmére figyel, az egyes ember állandóan változó viszonylatainak keresi magyarázatát. Az ekként életrajzzá összeszövődő jelenlét folyamatosságát követve pedig két tematikát próbál sajátos, személyes „Vita Nuová”-jává alakítani. Istenkereső spirituális világra-kérdezése poétikai kidolgozását megnyugtatóan oldotta meg már a *Tücsökzene* első, 1947-es kiadásban, ahol a történeté alakított életrajz elképzelt záró darabjaiként szerepeltek e témájú versei. Majd a könyv 1957-es, második változatában ezeket a verseket mini-fejezetté szerkeszti. Külön címmel is tudatosítva: *Az elképzelt halál*. Ezzel a címmel jellemezve is a belé zárt oximoront. Mindezt a két kiadás között pedig az ő szintjén is kiemelkedő versekkel tudja alkalmanként továbbfolytatni. Mint például a még a *Tücsökzene* előtt elkészült *Hálaadás*, melyet csak a könyv megjelenése után, szinte az egész művet ezzel bekeretezve publikálja a *Válaszban*.⁵ Majd pedig egy évre rá következett *A földvári mólón*,⁶ utójára pedig az életművét záró, utolsó befejezett verse, a *Holdfogyatkozás*.⁷ Ezek az élethelyzeteiben szereplehetőségeit veszítő egyes személy helykerései a létezés egészében. Ezeket mégsem osztotta vissza a jelzett „Vita Nuová”-jába, inkább általuk üzenve jelzi, hogy van egy másik, már az első *Tücsökzene*-változatban is életfolyamának vizsgálatába beleszövődő tematika is, amelyre egy másik elkezdett ciklikus sorozatban már rá is kérdezett. De nem érezte még akkor poétikailag meg-

---

ló beszámoló-részében [közlöm monográfiám 3. kötetében: *Az összegzés ideje. Szabó Lőrinc 1945–1957*. Szépirodalmi, Budapest, 1980, 295].

³ Szabó Lőrinc levele feleségének [Balatonfüred, augusztus 25.], in *Holmi* 1990/6. 694–696; *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése II. – Párhuzamosok (1945–1957)*, sajtó alá rend., bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Magvető, Budapest, 1993, 441–444; Digitalizált változat: DIA-PIM, Budapest, 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Harminchat_ev_1945_1957_199

⁴ Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz*, in *Uő: Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*, szöveggond., jegyz., életrajz, utószó Horányi Károly, Kabdebó Lóránt, Osiris [Osiris Klasszikusok], Budapest, 2008. 267–519. Valamint részletesen dokumentáltan *Szabó Lőrinc „pere”* című könyvemben [Argumentum, Budapest, 2006.], amely a MEK-en is elérhető: <https://mek.oszk.hu/21700/21729>

⁵ Szabó Lőrinc *Hálaadás* című verse keletkezését a már idézett 1945-ös *Napló*ban kísérelhetjük figyelemmel, végső változatát az általa is szerkesztett *Válasz* című folyóiratban adja közre az 1948-as szeptemberi számban, 655–659.

⁶ A költő 1948. augusztus 2-án és 3-án járt Balatonföldváron, a vers ennek a látogatásnak az emléke. Megjelent a *Válasz* 1948. szeptemberi számában.

⁷ *Holdfogyatkozás*. A *Tücsökzene* 370. verse. Fogalmazvány variánsának datálása: MTA KIK Ms 2272/15. füzet, f. 29r.: „57 V. 16.”

nyugtatóan önmagukban lezárhatóknak ezeket a verseket. Sőt érezte, hogy szükségesnek érzi folytatásukat.

Mi hiányzott még ebből a sorozatból? Az ember társas meghatározottságú jelenléte a világban. Ami még váratott magára: a személyes létezésnek a társas emberi léttel való összehangolása. Az emberek konfliktusainak (egymással szemben álló voltuknak bemutatása, és széttartásaik oldása, az összetartozás keresése), valamint gyönyörűségeinek a szakralitás szintjén való összehangolása. A torz és idilli nézőpont oximoronban való egyesítése. A *Tücsökzenét* követő évtized során *A huszonhatodik év* gyász-szonettjeiben, az általa nem publikált, bárha titkos hagyatékban zárolt, és a *Vers és valóság* magyarázataiban már kibeszélt *Káprázat*-mini-ciklusban, illetőleg a *Tücsökzene* második kiadásának *Helyzetek és pillanatok* című záróadékjában, valamint *A huszonhatodik év Utószó* című zárófejezetében. Szétszórva – mégis egymás mellett megjelentetett versesköteteibe beleillesztve. És mellettük egy titkoszatos szellemi társnak – akit íródeákknént szólított meg – lediktálta, dantei és goethei ihletésű glosszáiból megépítette a maga „Kékszakállú”-várát (a *Vers és valóságot* és kiegészítését, a *Bizalmas adatok és megjegyzéseket*). Sikerült ezáltal mégis e rá váró tematikában mindent átgondolnia, kérdéssé formálni, megoldást váró helyzetbe segíteni. Mégpedig politikai elzárt-ságban, az akkoriban alakuló világirodalom közvetlen kapcsolata nélkül, a „szabad világban” elkezdődő, szexuális forradalomnak nevezett kérdészmód szempontjaival összehangolódva – annak mégis ellene is mondó következtetéssel. Bárha végső, egyetlen kötetben való kidolgozottságával – váratlan halála okán⁸ – végül adósunk maradt. Jelen dolgozatban ennek az alkotói poétikának mozaikjait szeretném összerakni.

Valaha, monográfia-sorozatam zárása után filológusként összeszedtem minden elérhető dokumentumot, tovább gyűjtöttem a korábbi emlékezéseket, hogy a költő megfogalmazható szerelmi költészetének elbeszélhető kivirágzását, az utóbb *Káprázat*nak elnevezett⁹ szonett-ciklusnak (és ami belőle következett még) keletkezéstörténetét felvázolhassam, majd egy önálló kötetben megjelentessem.¹⁰ Összeraktam egy képzelt narrációt a mozaikjaira széteső dokumentumokból. Senkit személy szerint nem állítottam célkeresztbe. Csak a filológiai fossziliákat raktam egymás mellé. Beatricét? Amint Dante alkalmul spiritualizálta a *Vita*

⁸ Váratlan, mert az 1957 tavaszán az ORFI-ban készült leletekben még nem jelentek meg a gyors halálát okozó tüdőrák jelzései, jellemzi Felszeghi Sára PhD-dolgozatában: *„Álommal zsongul a tücsökzene”*: Szabó Lőrinc betegségei, Miskolci Egyetem BTK, Szabó Lőrinc Kutatóhely [Szabó Lőrinc Füzetek 11], Miskolc, 2005. 37. <http://krk.szabolorinc.hu/>

⁹ Szabó Lőrinc: *Káprázat*-ciklus: az általunk kiválasztott címmel először szerepeltek Szabó Lőrinc *Összes verseiben* (sajtó alá rend. Kabdebó Lóránt, Lengyel Tóth Krisztina, 1–3., Unikornis [A magyar költészet kincsestára], Budapest, 1998, 2. kötet, 278–285). A ciklus címe és szerkesztése elfogadott lett az általam e tanulmány versei esetében is használt Osiris Klasszikusok kiadásai óta (ha máshonnan idézem a szöveget, külön jelzem): Szabó Lőrinc *Összes versei*, I–II., sajtó alá rend. Kabdebó Lóránt, Lengyel Tóth Krisztina, Osiris [Osiris Klasszikusok], Budapest, 2003², II. kötet, 337–346. Digitális változata: Szabó Lőrinc *Összes versei*, PIM – DIA, 2010-02-01, https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Szabo_Lorinc_osszes Versei-1053

¹⁰ Kabdebó Lóránt: *Titkok egy élet/műben: Szabó Lőrinc utolsó versciklusának poétikai és filológiai szembeállításai*, in *Filológia – Interpretáció – Médiatörténet*, szerk. Kelemen Pál, Kulcsár-Szabó Zoltán, Simon Attila és Tverdota György, Ráció, Budapest, 2009, 558–650. Önálló füzetben: *Titkok egy élet/műben. Szabó Lőrinc utolsó versciklusának poétikai és filológiai szembeállításai* [átdolgozott változat], Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010. [Szabó Lőrinc Füzetek 11]. <http://krk.szabolorinc.hu/>

nuovában, hogy aztán vezettethesse magát vele az istenlátás élményéhez. Végigvezetni egy álmokból összeszőtt narrációt a fantáziált – szimulált, a valóságban ki tudja miként, vagy nem megélt – életmozzanatokból¹¹.

Most másra lettem kíváncsi. A végül is kideríthetetlen életrajzi történet helyett: a költő pályájának poétikai tovább szerkesztődésére, amint a személyes védekezésformák keresését felváltja az ember társas függőségének vizsgálata, elhelyezése a létezés egészében, a Mindenségben. Arra, hogy a férfi-nő kapcsolatáról szóló életjelenetei és -képzelményei végül is hogyan választhatók el egymástól, és váltanak át az egymásért vállalt felelősség poétikailag is hiteles bemutatására. Az egyes versek, a *Vers és valóság* emlékezései, leveleinek beszámolóí, magános fantázialeírásai csírájukban kapcsolódhatnak ugyan konkrét megjelenítéshez, csak-hogy ritka esetben köthetők azonosítható személyekhez. Ugyanis az ars poeticus igény, amellyel a költő agyában a két nem összekapcsolódását elhelyezni szándékozik a verses kérdésessel a Mindenségben, – egészen más poétikailag megalkotható eredményt kellett, hogy létrehozzon a költői alkotásban és az Íródeáknak vízionált mesélésben.

Legjellemzőbb példa erre az 1938-as évhez kötött verses szerelmi ciklus, amelyet majd már csak a távolba szakítottan élő szereplőtársról ír meg, beleépítve a *Tücsökzene* narrációjába. Barátja és ostrom utáni szomszédja, Baránszky-Jób László emlékezéseiben hangsúlyozta, hogy milyen fontosnak tartotta a költő, hogy ennek az élet-epizódnak a hősnője nem azonos Erzsikével, *A huszonhatodik év* hősnőjének személyével. A *Vers és valóság* elbeszéléseiben ugyanakkor pedig éppen e versek legsikerültebb részeiről beszélve már ismét kiemeli, hogy azok igenis valójában a huszonöt évig tartó szerelem kezdőpillanatai, illetőleg eseményei.

Hiszen a költő a férfi-nő kapcsolatáról írva, hagyományos módon, mindig egy-egy narrációba igyekezett belefogni már költői kamaszkorától a verseket. Most arra figyeltem fel, hogyan válik ki költészete ebben a tematikában a hagyományos „szerelmi költészetből” és kapcsolódik a „trubadur-líra” változataihoz, a versnek és a szövegnek a narráció által szakralizálódó változatához. Amikor nem az életrajz, hanem tematika körül kristályosodnak ki a ciklusok, és beleágyazódnak egy-egy téma régóta érlelt különböző aurájába: „Ezekkel olyan kísérletet tettem, amilyennel ez ideig is már – csaknem ösztönösen – próbálkoztam. Szinte mindig egyike költői képzelgés, ábrándozás, »kitaláció«, fantáziából született és valódinak ábrázolt kompozíció, álomban és álomszerűen kiélt vágy... [...] Ezeket mind egy be nem teljesült – azaz pontosabban egy elképzelt idea iránti – érzelem tartja össze. Nem annyira egy nő személye, hanem a rejtélyes csoda, a megunhatatlan káprázat, a Nő, a Titok...” *A kiadatlan versorozat* címmel, a *Káprázat* szonettjeiről írva ekként diktálja kíváncsisága tematikáját: „nagyon szerettem volna már régóta megtudni, hogy a nők, a kiegészítő vagy ellenpárjaink mit éreznek a szerelemben. Mi a hasonlóság és a különbség a nő és a férfi szerelmi élménye közt. Ezt

¹¹ És küldtem a modern filozófia példamodelljének, Péter László barátomnak szellemesnek vélt dedikációval, amely a képzelt modell megfejtésére buzdította. Sajnos kihívásnak vélte, és belekezdett a filozófus gyűjteményből valóságot összerakni. A változtatható kaleidoszkópból egy változtathatatlan mozaikot rögzített. Teljes baráti körével próbáltuk lebeszélni írása publikálásáról. Végül kifogott rajtunk, és talált folyóiratot, amely vállalta tanulmánya megjelentetését, némi átigazítás után [Péter László: *Szabó Lőrinc utolsó szerelme*, in *2000*, 26/7–8, 57–58].

még egy nő sem tudta nekem megmagyarázni. Akiktől reméltem, hogy beszélni tudnának róla, kisiklottak előle.”¹²

Az ostrom előtti költészetében mindez a *Te meg a világ* az egyes embert megkínzó – védekező és támadó jellegű – személyiséglátomását követi. Sőt éppen a *Te meg a világ* legismertebb darabja lehet ennek a tematikának a legsikerültebb megvalósulása: *Semmiért Egészen*.¹³ Maga a költő ezt a versét utólagos rálátással kétféleképpen is elhelyezte költészetében.

Elmondta még a vers születésének évtizedében, a felesége szemszögéből: „Kérem, én önző vagyok. A többi férfi, úgy tudom, nem az. A nők sem azok. Így aztán én egészen különleges valamit szeretnék. Örömet és feltétlen megbízhatóságot. Vigaszt, támaszt, segítőtársat. Különösen hosszú lejáratú, vagy éppen életfogytiglani szerződéseknél, amilyen pl. a házasság. A feleség, hacsak nem különlegesen zseniális, önálló, teremtő egyéniség, legyen alkatrésze a férje életének. Találja ebben az örömet, a becsvágyát, a boldogságát. Másképp nincs házi béke. Az egyenlő jog és egyenlő rang javarészt elmélet, babona. A házastársak vagy szerelmesek belső jogait a két ember el sem gondolt, külön, személyes megállapodása alakítja ki gyakorlatilag. Vannak területek, ahol a nőnek sokkal több joga van; s vannak, ahol majdnem semmi sincs. Az a kívánatos, hogy a közös legjobb eredmény érdekében az a fél vezessen, az legyen az első, igenis, az első, amelyik – legtágabb értelemben véve a szót – különb. Amelyik a több, az erősebb. S ilyenkor a másik ne versengésre, gáncsvetésre; bosszúra, harcra fordítsa a maga szintén létező, kisebb erejét, hanem a vezető társ feltétlen támogatására. Mindenben. Ez nem lehet szép, nagy, nemes becsvágy egy asszony számára? Dehogynem lehet! Nagyon tisztelem a feleségemet, amiért úgy szereti a *Semmiért Egészen* című versemet, amely sokak szerint maradéktalanul feltárja a férfi »igazi« felfogását.”¹⁴

Majd gyászában, huszonöt évig hűséges kapcsolatuk tragikus-hirtelen záródása után: „Azt hiszem, a legismertebb verse. Az első két sorát éjjel gondoltam el, reggel megfogalmazva találtam a fejemben, a többit még aznap délután írtam hozzá, az egykori Lánchíd kávéházban. Egy utcai ablaknál ültem tehát a Clark Ádám téri oldalon. Hogy kényelmetlenül ültem, arra még most is emlékszem, és csodálkozom, hogy ez a testi kényelmetlenség nem akadályozott meg, illetve nem késleltetett az írásban. Isten bizony, mondom, hogy közben csodálkoztam magamon, hogy hogy tudom folytatni és emelni ezt a nagyon magasról indult témát. Hogy mi váltotta ki? Tízévi házassági és tizennégy-tizenöt évi szerelmi tapasztalat. Azonkívül az a helyzet, amelyben Erzsikével voltam. Évtizedekig úgy gondoltam, hogy ez a vers kizárólag Nagyklárának szól; újabban azonban azt látom belőle, hogy Erzsikének is üzen valamennyire. Úgy látszik, mindkettőjüknek ragaszkodtam a hűségéhez. Az egész hűség-hűtlenség-szerelem probléma nem lehetett más bennem, mint zavaros ködlés, és tudtam, hogy sokat kívánok, amikor ilyen odaadást kérek. Innen a befejezésben nyitva hagyott válasz:

¹² *Kiadatlan verssorozat* címmel az utóbb *Káprázat*-mini-ciklusnak nevezett szonettekre ekként emlékezik a *Vers és valóság* diktálásában a teljes sorozat tematikájáról, majd a ciklus *Késő* című darabjáról (278, 281).

¹³ Szabó Lőrinc: *Semmiért Egészen*, Pesti Napló, 1931. május 24., 35.; Uő: *Összes versei* [2003], i. m., 1. kötet 288–289.

¹⁴ Bella Andor: *Milyen a szép élet? Egy szót se irodalomról*, Film, Színház, Irodalom, 1942. augusztus 7–13; kötetben: Szabó Lőrinc, *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek, szerk., jegyz., utószó, életrajz* Horányi Károly, Kabdebó Lóránt, Osiris [Osiris Klasszikusok], Budapest, 2008, 196.

nem tudtam, mit ígérhetek hálából a hűségért. De bíztam magamban és az akaratomban, hogy fogok találni ellensúlyozó értéket. Újabban mindjobban rájöttem arra is, hogy a monogám igény és az, hogy ez a kíváncsi majdnem szükségképpen reménytelen, váltotta ki az egészet. A vers maximálisan önző küzdelem, vagyis kétségbeesés a női hűségért. – Régóta tervezem (egy-két éve), hogy megírjam nem éppen valami ellensúlyát, de egy társversét, amelyikben hálát mondok a kapott hűségért, vagyis ebből a szempontból világitánám meg a kérdés lényegét. »Mindenért egészen«, vagy »Mindenért mindent« alapon.”¹⁵

A pokol rendjét írta meg a maga rettenetességével. Csak azt nem vette észre, hogy a vers annak a kötetnek a része, amely a személyiség megalázottságának rendjét panaszolja, és benne és általa személyes „háromszöglétük” kényszerű szabályozottságának keserű személyes panaszát élte át „magamban”, azaz önmagában, mindnyájuk megkínzott és megszorított létezésének megírásával. A szöveget teremtő *aktor* éppúgy csak egyik alakítója a pokolnak, mint a szöveg nézője szemével mindhármuk – külön-külön. Azaz mint minden elbeszélhető történet minden szereplője a világban. Mindenki, tekintet nélkül a kapcsolat nemileg bármilyen nézőpontból meghatározható tagjára. Nem a költő férfi-önzése beszél a versben, hanem korszakának bármelyik személyisége sorsát éli át a vers. Nem a költő vágya beszél, hanem az őt magát is megalázó kapcsolat. A szöveg nem a költői vágy megszólalása, hanem a költő felfedezése, amint rátekin a teremtett világ rendjére: „A: Rettenetes. De ne törődj velem, mert mindezen nem lehet változtatni. / B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!”¹⁶

Erről a magaslatról indul, majd hasonló magaslaton tekint a férfit és a nőt *összekapcsoló* szeretkező állapotra való költői rákérdésében ezt követően. A káprázat gyönyöréhez vezető emberi összekapcsolódás döbbenetében. Amely egyszerre a belső átéltség és az erre az átéltségre rátekinés kettősét ugyanolyan szöveggel képes átélni, mint a kapcsolat elbeszélhető megalázottságát. Hangsúlyozottan keverve a találkozás kiemelten csodás fenséges pillanatait a huszonöt éven át vállalt összehangolódás első pillanatával. Ez már a szexuális együttlét átélésének kérdező rácsodálkozása, egy szinte kiemelhető kérdező mini-ciklus a *Tücsökzenéből*. Verssé alakítva, és *Vita Nuova*-jellegű szöveggel magyarázva, képzeletében átélve a *Vers és valóság* diktálása során. Beleélve magát a vers és az elbeszélés közösség oldódó csodájába. Nem a beteg embert gyógyító szándékkal tekint az alkotások jeleneteire, hanem a társadalmi létükben egyre inkább szerepük-fosztottá váló emberek számára nyit rálátást a Mindenségben elhelyezettségük beteljesíthetőségének távlataira. Az önismeret és az Istenlátás evangéliumi útonléte szerkesztettségű és dantei példázata felé. Verset teremt, benne az emlékek kérdezőnek, és egy másik emlékezés, a *Vers és valóság* narrációt fon köréje. Más emléktípus, hasonlóan már megfigyeltem, azt Kassák teremtette, amikor Szabó Lőrinc még ráfigyelt.¹⁷

¹⁵ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 61–62.

¹⁶ Szabó Lőrinc: *Tízezer magyar gyermek* c. vers mottója, Pesti Napló, 1927. április 17., 66., in Uő: *Összes versei* [2003], i. m., II. kötet, 632.

¹⁷ Ezt gondoltam végig korábban modellként Kassák *A ló meghal a madarak kirepülnek* poétikájában az életrajzi-utazás evangéliumi meghatározottságának példává fogadását vizsgálva a költőt Dante kompozíciójához vezető előadásomban: „én KASSÁK LAJOS” – *Kassák lényeglátó pillanata*, A Miskolci Egyetem Modern Magyar Irodalom Tanszékének 1999. április 22–23-i *Újraolvasó* konferenciáján hangzott el, szerkesztett változata: *Egy remekmű poétikai pozíciója – Kassák Lajos: A ló meghal a ma-*

Felejteni?

Idegeidben azt a lobbanást,
tudod, melyiket, a villámcsapást,
amely megolvasztott, megvakított
s egy percre csillagokig tágitott
s az utat közben, mely lángként sodort
és mind a jót, ami előtte volt
s az utózengetést, mely oly lankatag
zsongatta még ájult tagjaidat,
mondd, a zuhogó, görcsoldó varázst,
testedben azt az édes robbanást,
azt a legfőbb, közös pillanatot,
melynek nevet még semmi sem adott,
hacsaknem vallás, s amelyben velem
együtt haltál-születtél, gyermekem,
mondd, de csak úgy mondd, hogy ne mondd ki, mit,
mondd, édes, azt a percet, s társait
(ne is szólj, elég ajkad mosolya) –
el tudnád felejteni valaha?

„Az első együttlét teljes érzelmi összefoglalása (Erzsikével) és valószínűleg – kikerülhetetlenül – fölfűtése közben támadt hasonló érzésekkel, tapasztalatokkal. Legszebb verseim egyikének tartom, igen nagy lélegzetűnek.”

Emlékszel? Mire?

A perc után, a lobbanás után,
a fényszárnyak, a robbanás után,
melyben agyamtól a láb-ujjadig
a mindenség végső határait
bejárta bennünk isten gyönyöre,
a csúcs után, s zuhanva már: ugye,
te is érezted, mint én, azt a jó
lankadást, a visszazsugorodó
életet, az emberit, amit én?
Még ájult voltam, s bőröm felszínén
valami nyugodt, ismerős meleg
ömlött el: az újra-nyíló erek
hálót szöttek, varázsköpenyt, reánk,
s az zsongatott és altatott: a szánk
félrecsúszott: még éreztem, milyen
édes voltál, és hogy a szerelem...
Aztán semmit... Most meg, ébredve – – Te,
mondd csak, emlékszel? Emlékszel? Mire?!

„Folytatja és részletezi az előző vers első sorát. Az »emberi« = ellentéte a pár sorról előbbi »isten gyönyöré«-nek. Remélem, lehet érteni, hogy a »félrecsúszott« szónál a két szerelmes rövid időre elalszik. (Ez is Erzsike.)”

Egymás burkai

S milyenek vagyunk nektek mi? Ha ti burkok, mi nyilván fordítottjai, feszültség, bélés, töltés, homorú tükrötökben tükrözve domború párhuzamosság: a vér s hús szeme, a tapintás két gömbfelülete egymásra zárul, s ikertükre, vak káprázata visszára látja, vagy egyszerre úgy is látja – mit? – magát s a másikat: villámtükörccsaták gyúlnak a belső éjben, s ez az a varázslat, az a geometria, amely miatt mint felhő borítasz, mint szárnyas égbolt, s ugyanakkor az én gyönyöröm is mint teljes burok borulhat a tiédre: Itt meg Ott nincs többé, s mint a világegyetem, csap szét bennünk valami végtelen.

„A szerelmi egyesülés egyre bonyolultabb elemzése, kísérlet annak az érzésnek a leírására, melyben az egyesült szerelmesek kölcsönösen a másiknak (is) érzik egymást, magukat. A részeg képzelet, amely különben is vágyik ilyen érzésekre, hajlandó a nőt átölelőnek érezni, azt, ami őt öleli át.”

Kettős hazánk

S csak így érdemes összebujni, csak így, az Én végső, leghalásabb megnövekedésében. Valami váltás ez, testé-léleké: mi, ti: közös út; de még nénéd vagy hugod soha senki el nem mesélte, hogy ti hogy repültök. Ezek, csak ezek fontosak, ezek a szárnyas tüzek, ezek a lángnyelvek: mögöttem a, mögöttem a titok: szent árama tölt ki s csap át rajtunk valaminek, ami tán a legszemélytelenebb az egész életünkben. Te, tudod, hogy te nem te vagy, én nem én vagyok? Kapcsolók mindaketten! Utazunk, tán a kéjes villamosság vagyunk, az ízünk fény, tapintásunk zene s kettős hazánk egy csillag belseje.

„Bizony, csak így érdemes összebujni. Még mindig nem tudom (1957), mit éreznek ilyenkor a nők. Úgy látszik, a szemérem az ilyen közlések teljes bizalmosságát a legokosabban is gátolja. A „lángnyelvek” = bibliai, pünkösdi célzás. A záró sorok képeit nagyon sok más versem is érintette.”

A kérdező ezzel átveszi a *néző* szerepét. Áthelyeződik a versalkotás a „Költő Agyá”-ba, amely a Mindenségben elrendezettség kérdező tájékozódásának összegező helyévé alakul. Amikor „egy Költő Agya” kíváncsivá válik elhelyezettségére a Mindenségben.

Ezen a magaslaton zár az 1938-ra utaló, az emberi páros összetartozás örömódája a szakrális térbe emelkedve. Innen, erről a magaslatról indul a tematika, amely 1953 őszén Igalon kiteljesedni vágyik, ars poeticát alakít maga köré, belekérdezve a Mindenségbeli aúrába. Majd kiteljesedő költői témáját elindítja, kiváltja, elgondolkoztatva a költőt. Benne Dante ihletésével, példájával. Akivel éppen pályakezdése pillanatában szinte együtt élt. A Dantefordító Babits műhelyében. Ahonnan Kassákra is ráfigyelt Szabó Lőrinc.

Ebből a kérdező, a *Tücsökzenében* ciklus-ígéretként 1947-re felvezetett sorozat-indításból folytatja válaszként 1953-ban a *Káprázat*-ciklust, mely azt a kérdést vizslatja versében, hogy miként illik össze a „gyönyör” és az „ima”. A *Tücsökzenétől* éppen ezzel a kérdező magaslattal búcsúzott. Amikor versébe hívta az egyistenhívő világvallások szent könyveit, hogy a már idézett, a *Tücsökzenét* keletkezésével és későbbi publikációjával bekeretező *Hálaadás* című versével mindezt összegezze. A versben, amely ezzel mintegy dantei jellegű keretet készít próbaként a személyiség és annak alkotó tudata, az „egy Ember Agya” köré. Az átmenet előre jelzése ez a *Hálaadás*: az életrajzi történet verses átgondolása sikeréért, egyben a személyes sors kiszolgáltatottságának elutasítása és a társas bizalom értékének, metafizikájának előkészítése. Amely még továbbra is összekötődik a *Te meg a világnak* a személyiséget veszélyeztettségében való láttatásával, sőt összeolvasható az európai kortárs költészet szövegeivel a *huszonhatodik év* gyász-szonettjeivel kiegészülten. Hálaadás, hogy 1945-ben, *Naplójában* joggal írhatta le a költő: „A magyar költészet az én nyelvemen beszél.” Ezt a beszédet folytatja 1953-tól, versben és prózában, új életre ébredve. Mert számára ekként sugárzik a *Vita Nuova* példázata.

De mielőtt a Szabó Lőrinc szerelmi költészete záró szakaszára, dolgozatom témájára térnék, idézem Németh G. Béla, a modern költészet mindnyájunk által nagyra tartott értelmezőjének ellenkező hangolású összegezõ visszatekintését a huszadik század végén készített jegyzetében:¹⁸

„Nehéz volna azt állítani, hogy valamely tételes felfogáshoz vagy felfogásokhoz határozottan kötődött volna, bár egyesekhez kétségtelenül közelebb állt, mint másokhoz. A század emberének, művelt polgárának tán legjellegzetesebb magatartásfajtája az övé, az agnoszticizmus. Ezen belül az emberi kapcsolatok, sőt minden létezők kapcsolatának legintenzívebb fajtájaként a szerelem teljességét tekintette. Magáról az orgazmusról hol nyíltan, hol burkoltan mint a lét eksztatikus föloldó pillanatáról szól. A 314-es tücsökversben ezt mondja:

»az
én gyönyöröm is mint teljes burok
borulhat a tiédre: Itt meg Ott
nincs többé, s mint a világegyetem
csap szét bennünk valami végtelen.«

Ám hogy az agnosztikus érzület milyen erős, arra jellemző, amit a 315-ös tücsökvers kommentárjában panaszol: »Még mindig nem tudom, mit éreznek ilyenkor a nők.« Miközben a maga ilyenkor-i lélekállapotát egyenesen a »bibliai, pünkösdi« »lángnyelvek« eksztatikus önkívületével, metafizikai megvilágosodásával, beteljesülés érzetével jellemzi.

Röviden: szemléletét, kijelentett, vállalt ateizmusát, materializmusát többféle megkülönböztető fogalom-, irányzat-, felfogástársítással jellemezhetjük. Mondhatjuk vitalista materializmusnak, mond-

¹⁸ Németh G. Béla: „Problémaversek”. Szabó Lőrinc emberszemléletének összefoglalása A huszonhatodik év Utóhangjában, in *Holmi* 1997/12, 1757–1762.

hatjuk (mint ő maga is mondta) panteista materializmusnak. De szűkebben biologikus materializmusnak vagy éppen materialista erotizmusnak is. Végső feleletet mindenesetre sem egyik, sem másik változat nem adott neki. S alapjában nem is hitt ilyen felelet lehetőségében úgy, mint hisznek a vallások vagy egyes (alapjában vallási bizalommal telt és vállalt »tudományos«) materializmusok.”

Majd pedig Szabó Lőrinc szövegét idézem Németh G. Béla szövege folytatásaként, ellenében, amit éppen a *Te meg a világ* kötetnek a Pesti Naplóban 1928. május 20-án a 12. oldalon megjelent *Materializmus* című verséről utóbb ő maga diktált élete zárultán a *Vers és valóság*-ban: „A vers éppen annyira viselhetné azt a címet is, hogy »spiritualizmus«”. És a Nyugat, 1930/4. [február 16-i] számában megjelent *Kíváncsiság* című versében „hit fölött és kétely alatt / istent akaró ateista”-ként mutatja be magát. És idézem Szabó Lőrinc 1940 húsvétján és pünkösdjén *Isten és a világ* címmel elhangzott rádiós felolvasásaiból: „Akiben van fantázia, az akkor sem tud hitetlen lenni, ha annak hiszi magát. Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzásá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben. A szerelemben és minden misztikum-ban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnese borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadásuk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai. [...] Igen, a költő csak szavakat mondhat; de ezek a szavak néha az Igének, a Logosznak a szavai.”¹⁹ És folytathatom az idézett *Utóhang*béli versekkel egy időben a költő által írt levéllel, amellyel egy róla írt kritikát köszön meg (mely ezt írja róla: „Szabó Lőrinc vergődő lelkéhez sem a diadal fölényével közeledünk, hanem a szeretet alázatával. Mert aki nem tud ezzel az alázattal közeledni a másik személy felé, az mondhat róla bírálatot, igazságos észrevételeket is tehet róla, de igazában sohasem értheti meg. Szabó Lőrinc pedig sokkal bonyolultabb alkat, semhogy egykönnyen megérthető lenne.”):

„Kedves Barátom! Cikkedet, melyet szeptemberi számotokban írtál, Illyésné Flóra hozta le hozzám még Tihanyba, ahol vagy tíz napot töltöttem. Igazán köszönöm hozzám való szívbeli hajlandóságodat, a nagy szeretetet, melyet cikked nem elárul, hanem hangosan hirdet. Hogy megérdemlem-e? Egyik részemmel (melybe a töprengő is beletartozik) bizonyára meg. Csakugyan rettenetes dolognak érzem a hitetlenséget; de épp annyira rettenetesnek – mert lehetetlennek – a hitet is. Fiatalon még csak átségtett kétségbeeséseimen valami panteisztikus mámorennek az egyetlen és édes életnek; de ez egyre kevésbé vigasz, már régóta: személyes istent szeretnék, személyes túlvilági folytatást, és ez nem megy. Képzelheted, hogy nem bosszantani akarlak a vallomással, inkább csak vergődésemet engedem vele egy pillanatra szabadon, a vergődést, mely a süllyedő, a pusztuló egyéné a rettenetes idegen örökkévalóságban. Nincs meggyőző erő semmi érven az értelmem számára, hogy nincs igazam; ami talán épp az »értelem tökéletlensége«! Viszont épp ezért nem ismerheti el tökéletesebbnek a tiédet – csak például mondom; – és semmiképpen sem tud lemondani a belátás, a meggyőzés igényéről, bármennyire kutyául érzi is magát. Kutyául? Utolsó »féregül«!... De nem folytatom, az ilyesmi elviselhetetlen, ha nem a leg tisztább vers hangján szólal meg, abban pedig megelőzött s örökre felülmúlt Szent Ágoston prózája, hogy csak a legkedvesebb és legrégebb olvasmányaim egyikét idézzem²⁰... Szóval hát, a dolog valahogy úgy áll, hogy nem ellenlábások vagyok nektek, is-

¹⁹ Szabó Lőrinc: *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, sajtó alá rend., jegyz., utószó Kemény Aranka, Osiris [Osiris Klasszikusok], Budapest, 2013, 566.

²⁰ Szent Ágoston: *Isten dicsérete*, „a Confessiones I–IV.-alapján fogalmazva” Szabó Lőrinc fordításában, „1925. szept. 15.” dátummal. Az autográf tisztázata és fogalmazványa a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában, V. 3802 jelzet alatt.

tenhívőknek, hanem irigyetek, de átalkodott irigyetek, s haragosotok annyiban, hogy nem tudtok segíteni rajtam valami új, nagy-nagy érzelmi lerohanással, ahogy a szerelem s az említett panteizmus ifjúkoromban még csak segítségemre volt, vagy valami matematikaféle paranccsal, olyannal, amilyen – nincs. Rettenetesnek tartom az érzelmi életet, reménytelennek az értelmet; a ti igazságaitokat pedig – tudod, minek? A leggyakorlatibb, leghasznosabb tévedésnek, amennyiben becsületes emberek hirdetik! ... Nagyon-nagyon szomorú és szerencsétlen vagyok. No, Isten veled! Még egyszer: öllelek és üdvözöllek benneteket! Szeretettel: Szabó Lőrinc

Ui. – Olvasd el *Az Árny keze* című versemet, a *Tücsökzene* CCCXXIX. darabját; semmi hízélgés nincs benne a ti vallásotok vagy a reformátusság vagy a buddhizmus felé, vagy a felé, amit közfelfogásnak nevezhetnénk – a legkomolyabban írtam!”²¹

És mellé olvasom persze a *Tücsökzenéből* a *Gombákat*, és *A huszonhatodik év* előttről az „amit még látott”-ból az idézett *Vezeték* című szonettet. A „Titok” visszáját. A kísértés kétségbeeséseit a pusztából. Az örök-torz dallamot Szabó Lőrinc lírájából. Nietzsche és Benn sugallta ijedt kétségbeesést. A *De hátha te is...?* félelmi kérdését a gyász-szonettek végéről. A nyugtalanító vesztett paradicsomot? A „vért és verejtéket”, amit az ember kétségek között mindig magában hordoz, mint majd utódai között nagy keserűségében Juhász Ferenc a *Mérgezett Mennyországban* átél utána. Németh G. Béla ezt hallja meg, és „röviden” erre horgadt fel. Látatva az ember csapdját.

Vezeték

Nem te csókolsz, ha csókolsz: ne rajongj,
ne hősködj, ne istenülj oly nagyon;
valami világközi hatalom
vezetéke vagy, eszköze, bolond
játékszere, hullám csak a tavon,
a tengeren, porszem a sivatagban,
mely feldobott s elmerít: ugyanabban
a gyönyörben villámlik a barom,
a behemót szörny s az éppoly buta
vakondok vagy a picí muslica,
mikor párizik, – gondolj a természetekre,
ha dagad benned az én, a dicső,
s a csillagokra: Ó, a Titok, Ó
út át rajtad magába: kedvesedbe!

Ne lenne erre is joga a huszadik század emberének? Hiszen mielőtt a metafizikai „Beatri-cével” találkozhatna, Dante is végigjárta a *Pokolt* és az *Infernót*. És milyen gyakorlati életből emelkedik ki Szabó Lőrinc hivatkozott szentje, Ágoston is mielőtt anyja, Mónika a „Titok” másik oldalára is felfigyeltetné? Szabó Lőrincben is a „Költő Agya” túllát a torztól való félelmen, a megszületett arsban szublimálódik a szöveg. Én hallom szonettje végén a *Tücsökzene* jó hírét: „Ó, a Titok, Ó út át rajtad magába: kedvesedbe!” Az emberi lét oximoronjának átütését hallgatom ebben a tanulmányban. Keresem Szabó Lőrinc 1953-ban kezdődő (folytatódó?)

²¹ Szabó Lőrinc: *Napló, levelek, cikkek*, vál., sajtó alá rend., bev., jegyz. Kabdebó Lóránt, Szépirodalmi, Budapest [1974], 591–592. [Műhely]. Szigeti Endre az Új Ember 1956. szeptemberi számában írt recenziót Szabó Lőrinc *Válogatott verseiről*, ezt köszönte meg a költő, a levelet ismertetéssel közölte a Vigília 1972/9. száma.

„Vita Nuova”-ját. A „legtisztább vers hangját” keresem Szabó Lőrinc háború utáni költészetében. Bármennyire kutyául érzi is magát. Azt keresem, amit „a legkomolyabban” írt.

*

Az örök-klasszikus téridőben: „Mindenért mindent”. Szabó Lőrinc költészete telített a kiszolgáltatottság elszenvedésével és a gyönyörkeresés kalandosságával. Illyés Gyula baráti jellemzése szerint „bent ült a gyehennában s [...] ezt a gyehennát a maga számára temperálni próbálta”²². És mindebben miként formálódott költészetét kapcsolata az ember társas létezésével, ebben is kiemelten a felelősségvállalást az életrajzát oly igen színező nőpartnereiért? Miként kapcsolódhat a személyiség védelme és a társas kötődés felelőssége? Kora történelmi keservei és személyes életvitele tölti fel témával: házasságát és a benne megtestesült családi életet mindvégig tiszteletben tartva huszonöt éven át magára vállalja szerelmi kapcsolatát felesége valahai kolléganőjével, és mindemellett „[n]őkből, lányokból még egy tízezer”-hez hajtja vágyódása, mely kötheti szó szerint „királyi fenség” családanyához éppúgy, mint a társaságban hozzá csapódó alkalmi partnerekhez, sőt csak versekbe álmódott, csak öngyilkossága után a *Vers és valóság*ban bevallott szerelmi vonzalomhoz a műsoraiban szereplő vezető színésznőhöz. Költészete delelőjén megírja talán legismertebb, *Semmiért Egészen* című versét, melyet – „rettenetes, elhiszem, de így igaz” – ő maga is, illetve a köztudat is az önzés legkegyetlenebb megfogalmazásaként tart számon, és amelynek rádiós elmondását barátságunk ellenére a „színészkirály”, Latinovits Zoltán hosszas kérése ellenére sem vállalta szörnyen önző volta okán. Hiába érveltem: a verset magába foglaló kötet, az 1932-es *Te meg a világ* teljessége a „megalázottak és megszorítottak” dosztojevszkiji sorsának megélése, minden kiszolgáltatottság elleni tiltakozás, a magányába védekezve bezárkózó ember kétségbeesése. A szenvedélyesen kegyetlen megfogalmazásból nehezen hallatszik ki – bárha hallható belőle! – a bűnvalló feloldozásra való sóvárgása.

Majd a pokoljáró szerzőt kapcsolatuk huszonötödik évében, költői útja negyedszázadát követően két kíméletlen esemény is sújtja, ami éppen ezt a bűnvalló hangot erősíti fel, életműve talán legnépszerűbb versciklusát váltva ki. A kommunista diktatúrát bevezető fordulat éve mindazt a folyóirat-kultúrát elnémi, amelyben Szabó Lőrinc költőként addig példatartó alkotóként volt jelen. És ugyanekkor tragikus gyászba taszítja kedvese, Vékesné Korzátí Erzsébet öngyilkossága 1950. február 12-én. Egy bő éven át családja előtt titokban, egyébként is a publikálás minden lehetőségétől elvágva – egy-két barátja biztatására – szembenézett az élete során magával vonszolt poklallal. „*A huszonhatodik év* műfaja szerint canzoniere, ahogy Petrarca óta az olyan daloskönyvet nevezik, mely a szerelmi érzés belső útját laza füzérszerűen összefüggő versekben beszéli el” – jellemzi Rába György a gyász-szonettek. Az elkészült darabokat 1951 nagypéntekén Balatonfüreden vendéglátójának, Lipták Gábornak gépbe diktálta, a lapokból megszerkesztette a kötetet, majd néhány ott pihenő barátját összegyűjtve felolvasta művét. A végül 1957-ben megjelent kötet *Utóhang* című ciklusában személyes gyászába beleszővi a forradalom eltiprása kiváltotta keserűségét. Bárha a korábbi változat nyílt utalását („Felzúgó hit, láng. Tipró tanktömeg.”) a publikált megoldás metafizikailag teljesebb létértelmezéssé tágitja: „Felcsapó hit. Láng. Omlás. Réműlet. / Fagyott rózsafák a sírod felett”.

²² Illyés Gyula: *Szabó Lőrinc vagy: boncoljuk-e magunkat elevenen?*, in Uő, Szabó Lőrinc *Válogatott versei* [Bevezetése], Magvető, Budapest, 1956, 8.

Az *Amit még látott* ciklus verseinek legkiemelkedőbb darabja – a nemrég befejezett Shakespeare-fordítások ihletében fogant – játékos, neoplatonista poétikával indít („képzelt képzeletteddel képzelem”), de a kettős magány esendőségével küzd. A vers utolsó rövid boldog együttlétük megszakításakor keletkezett, amikor a kedvest korábban szólították haza feladatai hévizi szálláshelyükről. A távollét feloldásának *kettős elképzése* a verslátomás, mellyel méltóvá emeli kapcsolatukat a zárásként kimondott „szerelem”-re. De a „gyors kerék víz” realitása mégiscsak az ismételt elválást, a pillanatnyi idill túntén az asszony kényszerű távozását jelenti. Így fest a *szerelem* Szabó Lőrinc-i meghatározottsága, így kapcsolódik a férfielv (akinek „*az élet a szerelem*”) az asszonyéhoz (akinek „*az élet a szerelem*”) – amint azt szintén „képzelt képzeletteddel” mondatta el a másik asszonnyal, a feleséggel 1928-ban az *Egy asszony beszél* című páros versében. A költő életében párhuzamosan rendezi, költészetében pedig mindkettővel tudatosítja a házasság és a huszonöt évig meg-megújuló kötöttségét. Az élet tapasztalataiból ezt az önigazolást szűrte le, és ennek pontos, a konkrét kapcsolatra alkalmazott látomását nyújtja át „részleges becsület”-tel a kedvesnek: mint vigasztalást. Utóbb pedig, a halál ténye után a sirató versek elé illesztve: mint elégtételt. De ezt is visszaveszi a másik verssel (*Vezeték*), amely a gyönyörben az ember érzelmi kiszolgáltatottságát hangsúlyozza. A felelősség tudatosítása révén vigasztalná az önváddal teli másik két versében is kedvesét: a „Köszönöm!” s „Ne félj!” kifejezést ismétli.

Erről a mélypontról emeli ki a gyász szorításában *A halála után* ciklus a kapcsolatukat, „mely tudja, hogy nagy parancs őrzi rendjét / és vállal mindent és mindent remél.” Ekként válhat *A huszonhatodik év* egy férfi és egy nő stilizált és valóságos kapcsolatának egybevetésévé, és utólagos átrendezőjévé. Az emlékek visszaidéződnék a maguk természetességében, pontosan és kíméletlenül; ugyanakkor abban a stilizált örök-klasszikus téridőben, amelyben a vizsgálat az alkotással ötvöződik. Így másfajta értelmezést kapnak a jelenetek: a biztonság, a bizalom és az állandóság lesz a férfi és a nő kapcsolatának meghatározója, az esetlegesben a mérték jelenlétének felmutatása („örök jelenlét, noha képzelet csak”). Szinte a huszonöt éves kapcsolat afféle alkotmánya fogalmazódik. Itt nem háláról, de sorsról és szenvedélyről van szó; nemcsak önzésről és gyönyöréről, de a bőségről; nem sóvár, kiszolgáltatató vágyról, de mély szükségéről; és nemcsak biztatásról, de vállalásról; és főleg nem egy kapcsolatról, de testeknek egységéről. Egy férfi és egy nő összetartozásának alapképletét gondolja át a szerző. Ezáltal olyan *mértéket* teremtett a versben, amelyet élete egyetlen konkrét jelenében sem tudott realizálni. A stilizált téridőben – kizárva az élet valóságos menetéből – történik ez a törvényalkotás, a Szabó Lőrinc-i eredmények jellegzetes módján, *látomás* formájában. Szabad akarattal alávette magát az eleve elrendeléssel való szembesülésnek. Költészete ezzel a bűnbánó tudattal felülírta a valóság pokoli csapdáját.

*

A létezés erotikája: „lelkeknek mesés egyessége”. Ami ezt követi, a kilépés a gyászból, a kényszerű hallgatásból, az újra megszólalás igénye és vártsága. *A huszonhatodik év* kifordítása.

Az ekként megnyíló és elbeszélésbe zártnak tervezett ciklus hangnemét, jellegét, horizontját nem is e korszak kutatója fedezte fel. A műfordítás-klasszicizmust legjobb, akkor élt költőinkre rákényszerítő elhallgattatás stílusából felszikkázó gyász-szonettek megoldását és feloldását követően, a barokk és a kora-újkor tudós és stílus-érzékeny kutatója, az akkor még ifjú Kecskeméti Gábor figyelte meg: aki *A huszonhatodik évből* kibontakozó poétikában rejlt

neoplatonista versalakítást nemcsak egy versciklus formális tudatosítására alkalmazta (mint korábban Rába György, majd Rónay György),²³ hanem – benne felfigyelve és rákérdezve – poétikai szervezőerejére, az engem és a Szabó Lőrinc-kutatást köszöntő kötetben írott felfedeztető erejű tanulmányában.²⁴ Megtalálta benne a huszadik század második felére világirodalmi vonatkozásban kivirágzó, az emberi kapcsolatok egymásba bonyolulásának és egymást egészé alakító konfliktusosságának, életmódbeli problématicusságának poétikai horizontját. Felfigyelve a korábban csak egyetlen költő életrajzilag követhető korszak- és pályakép záró ciklusában a huszadik századi európai lírát a világirodalmi folyamatossággal egybekötő, a korszakát jellemző morális és létköltészeti formációira rákérdező és felelet-igényelő ars poeticájára. Ellentétben a pálya lezártsága ellenében, illetőleg a pályát záró poétikai eseményeket kétségessé tevő Rónay György-féle elemzésekkel, melyekkel ekkor magam birkóztam éppen monográfiatorozatom harmadik kötetében. Monográfiámban én a lezárás modorosságára fókuszáló megjegyzések ellenében a költő által „magamban” megteremtett klasszikus téridő-beli oximoron megalkotására figyelmeztettem, majd ennek eredményeként utaltam egy költői pálya tematikai kinyílására. Lett legyen ez az adott monográfia létrehozását elősegítő kérdéspontról igény. A monográfiát pedig csak ennek figyelembevételével lehetett befejezni és továbbírni a már többször felidézett *Titkok egy élet/műben* dolgozatban. Ezt a bezáródást felváltó kinyíllást hangsúlyozni, a benne lévő kinyíllás poétikai lehetőségére felfigyelni csakis ekként lehetett. Hiszen hasonlóképpen szólaltak meg a Szabó Lőrinc-i pálya záródására figyelve, Kulcsár Szabó Ernő,²⁵ és a magát Oravecz Imre pályakezdésének feldolgozásával Szabó Lőrinc-kutatóvá emelő Kulcsár-Szabó Zoltán.²⁶ Ebben a poétikailag indokolt pillanatban jelenik meg alkalmira szánt alapvető dolgozatával Kecskeméti Gábor. Pályakép-zárás helyett megnyitóként mutatva fel Szabó Lőrinc posztumusz poétikai megnyilvánulásait. Amelyre szükségem volt, hogy megírhassem a *Káprázat*-ciklusról filológusként összegyűjtött szét hulló darabok, narrációk vázolásával elkészíthető pályakép epilógusát.

Az új ciklus keletkezése összekapcsolódik Szabó Lőrincnek ekkor már évek óta szinte menetrendszerűen ismételt Balaton környéki utazgatásaival, melyeknek 1953-as augusztus végi, szeptember eleji programját vendéglátóival való levelezéséből, barátainál a szállását biztosító, valamint a feleséghez küldött beszámoló leveleiből követhetjük nyomon.²⁷ Az úton

²³ Rába Györgynek monográfiájában és Rónay György kritikájában hangoztatott minősítései: Rába György: *Szabó Lőrinc*, Akadémiai, Budapest, 1972, 158; Rónay György: *Szabó Lőrinc két könyve: Napló, levelek, cikkek; Szavakkal nő a gyász*, in *Literatura* 1975/2. 94–104.

²⁴ Kecskeméti Gábor: *A huszonhatodik év 62. szonettjének motívumtörténetéhez*, in *Kabdebó Lóránt köszöntése 65. születésnapja alkalmából*, szerk. Bessenyei József és mások, Miskolci Egyetem BTK, Miskolc, 2001, 250–251.

²⁵ Kulcsár Szabó Ernő: *Szabó Lőrinc* (1993), in *Tanulmányok Szabó Lőrincről* [Újraolvasó], szerk. Kabdebó Lóránt, Menyhért Anna, Anonymus, Budapest, 1997, 50.

²⁶ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Beleírás és kitörlés: A Te emlékezete Szabó Lőrinc A huszonhatodik év és Oravecz Imre 1972. szeptember című műveiben* (1996), in *Tanulmányok Szabó Lőrincről*, 152.

²⁷ Szabó Lőrinc: *Napló, levelek, cikkek*, i. m.; *Harminchat év*, II., i. m.; „Ne panaszd a magányodat!” Kodolányi János levelezése Szabó Lőrincel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával 1948–1957, sajtó alá r., jegyz. Horányi Károly, Argumentum, Budapest, 2002.; „A megélt költemény”. *Szabó Lőrinc levelezése Bernáth Auréllal és családjával. 1933–1957*, sajtó alá rend., előszó, jegyz. Horányi Károly, Miskolci Egyetem BTK, Szabó Lőrinc Kutatóhely – MTA Könyvtára, Miskolc, 2003. (Szabó Lőrinc Füzetek 4).

vezetett négyzetrácsos gyorsírással füzetke²⁸ és a levelek párhuzamos olvasása során megelenednek a napok, melyek során a *Káprázat* címmel ismertté vált versciklus szonettjei keletkeztek, és az utóbb *Vers és valóság*ba diktált prózai káprázatok és konkrét magyarázatok készültek.

1953. szeptember 5-én, egy szombati napon megérkezik Igalba, a Baumgartner család vendégházán otthonába:²⁹ „...egy »kölugasban« vagy »görög templomban« csücsülök egész nap, ott írok s olvasok...”³⁰ Hogy mit, arról hallgat. Az igali helyszín önmagában is csábítást jelentett Szabó Lőrinc számára saját versek írására. Méghozzá metafizikai – saját szavával „spirituális” – sugalmazottságú költészet megvalósítására. Itt, a »kölugasban« készült a *Tücsökzene* jelentős része, majd *A huszonhatodik év* újabb folyama éppen itt indult el. Itt kezdi új versciklusát is, a négyzetrácsos füzetke tanúsága szerint éppen szeptember 7-én.

A szonettek újdonsága, hogy már nemcsak emlék motiválja őket, melyeket áthatott a tragédiát követő lelkiismeret-furdalás. A költőt a múlt megismételhetőségének, kiegészítésének reménye és vágya ösztökéli. Hangsúlyosan éreztetve az élettől kicsikart pillanatokban megéledő ismételt veszélylehetőségeket is. De az igali napoknak az alkotás nyugalmát biztosító környezete a megújuló poétika átgondolásának alkalmává is válik. A szeptember 7-én és 8-án fogalmazódó versek *A huszonhatodik év* 62. darabjának felülírását jelentik. A *Lelkeknek egyessége* már bemutatta a kísértő új pillanatot:³¹

„Ha tudott rólad, aki csókol, és
ha tudom, hogy rád gondol: téged éltet,
s te beleköltözöl, édes kísértet,
és az idézett és aki idéz,
egymást növeli...”

De a gyászversek idején a lelkeknek ez a mesés „egyessége” még a halott kedves meghatározó szerepét hangsúlyozta, az ő térfelén folyt a történet, az élő aktus még a stilizált téridőt tölti ki:

„s mint túlvilág kérdi a pillanatot,
hogyan ami még te, már az se te? – Vagy,
hogyan ami nem te, még az is te vagy?”

A költő lelkiismereti rendszerét, a megosztott ember képzetét mutatja be:

²⁸ A négyzetrácsos gyorsírással füzetke: Szabó Lőrinc mindazidáig (1975) változatlan „rendetlenségben” őrzött íróasztalán, a halála előtt összeállított *Őrök Barátaink* gépiratmásolatainak lapjai között a költő özvegyének segítségével Domokos Mátyás és jómagam megtaláltuk egy négyzetrácsos füzetkében a ciklus első gyorsírással tisztázottát, valamint az 1953-as őszi leveleinek szintén gyorsírással bemutatását, valamint az 1956 évi két vers gyorsírással beírását. Ezt az anyagot a Gabelsberger-Markovits-féle gyorsírás ismerője, dr. Gergely Pál megfejtette, majd Schelken Pálma is átnézte – kérésemre. Ezek xerox-másolata alapján dolgoztam a továbbiakban, valamint megfejtéseit, adatait és szövegeit alapján kerültek a *Káprázat*-szonettciklus adatai és szövegei a *Titkok egy élet/műben* dolgozatba, majd ezt követően átadtam az MTA KIK gyűjteménye számára: Növ.sz. 10/2004.

²⁹ *Harminchat év II.*, i. m., 425.

³⁰ Szabó Lőrinc levele Bernáthéknak 1953. szeptember 12-én. „*A megélt költemény*”, i. m., 72.

³¹ Szabó Lőrinc: *Lelkeknek egyessége*, in *Uő: Ősszes versei*, i. m. [2003] II., 257.

„hűség s hűtlenség jajdul össze bennem
féltekeny és oldozó szeretetben
(kettőben három és három az egyben!)”

És mindez éppen csak a negatív képet erősíti: az egész jelenet menekülés, alkotója éppen kiszolgáltatottságát panaszolja:

„oly keveredések
tükörjátéka, amikkel az élet,
máskor csak lopva s kényszerből igéz...”

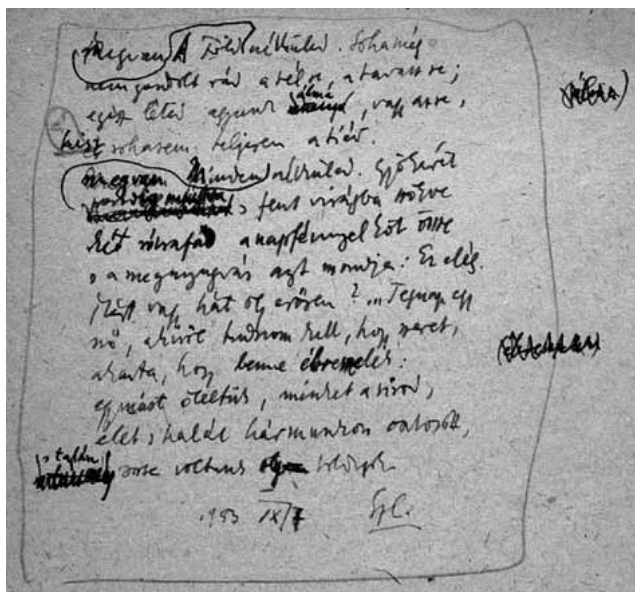
Kecskeméti Gábor csokorba gyűjti Héliodórosztól Goethe regényéig (illetve magyar címét éppen a Szabó Lőrinc-i vonatkozást illetően telitalálatos fordításáig) a Szabó Lőrinc példájává válható alapszituáció irodalmi feldolgozásait: az „egy másik nő karjában a tiéd voltam” szerelmi formációját. Kiegészítve „a múltat jelenként őrző értelmezés stabilizációját” hangsúlyozó Kulcsár Szabó Ernő, és „az orfikus költői attitűd tapasztalatát” emlegető Kulcsár-Szabó Zoltán vélekedésével. Ugyanakkor hangsúlyozza a toposznak *A huszonhatodik év* gyászkompozíciója egészében való elhelyeztettségét. A filológiai átvétel esetlegességét felülíró poétikai formálás újdonságát: „Az egy-egy körülhatárolt pillanatban felidéződő kép helyett az élettérül szolgáló valóság képeinek és érzékleteinek buja áradásához számtalan ponton hozzákapcsolt felidéző gesztusok együttese mélyíti tovább a képzeleti kép a lélek lényegi affinitását felfedő jellegét.” Majd egy PhD-védés apropójából tovább gondolkozott a gyász-szonetek ciklusába épülő motívumról:³² „A vers címében és szövegében szereplő »lelkeknek egyessége« nem *egyesség* és nem is *egyzezség*: a szóalak a magyar nyelvben csak egy meghatározott kontextusban használatos, az apostoli credo »communio sanctorum« szintagmájának fordításában. A »szentek egyessége« teológiai fogalma részint valamennyi keresztény hívő imádságban és szeretetben megvalósuló egyetemes közösségét fejezi ki, beleértve ebbe a vitézkedő, a purgatóriumban tisztuló és a győzedelmeskedő anyaszentegyház tagjainak összeköttetését is. Másrészt jelenti az üdvösség javaiban részesítő, kegyelemközvetítő jelek közösségét, valamennyi hívő ugyanazokban a szentségekben való részesedésének tételét. Szabó Lőrinc szonettjében a nagyon is evilági szenvedélyek kifejezésére többször is erősen a teológiai nyelvezetet idéző fordulatokkal kerül sor: az »oldozó szeretet« »túlvilág«-ának pillanatában három személy egyesül egyetlen létezővé: »három az egyben!« Ha az *egyesség* szót is ugyanennek a teológiai képzetkörnek a darabjaként ismerjük fel, sokkal többet állíthatunk annál, mint hogy egyfajta halottidézés folynék a versben. Radikálisabb, szinte blaszfém, de úgy hiszem, a költő univerzumától nem idegen értelmezéshez jutunk: a beavatottak lelkének egyességét itt nem a kenyér vagy a bor, hanem a női test színe alatt vett eukarisztikus áldozat hozza létre.”

A több évezredes hagyománynak a gyásszal összekapcsolódó formálását az Igalon elsőként készült két szonett tovább alakítja. Már a cím is a gyászversek élethelyzetének fordítottját jelzi: *Két élő egy halotthoz*. A gyászversekbe ágyazva a halott megidézésének, visszavágyásának, őrzésének neoplatonista szertartásává poetizálódott a jelenet, 1953-ban azonban már két élő kapcsolatának ad méltató-értékelő keretet a megidézett múlt jelenléte. A szonett mostanra az *élők* egyességét hivatott hangsúlyozni, végiggondolni és dekorálni. A múltból a vari-

³² Kecskeméti Gábor: *A huszonhatodik év 62. szonettjének motívumtörténetéhez* (az azonos című tanulmány bővített változata). Idézem a *Titkok egy élet/műben* 33.

ánsok során³³ vezet át a jelenbe a vers: a „Mért vagy hát oly erősen?” kérdés a végső változatban „Mért vagy hát néha minden?” szöveggé változik. És megjelenik a halott kedves tudatbeli mulandóságára nyomatókkal utaló időhatározó: *néha*. A múlt lehatároltságát hangsúlyozva. Finoman illeszkedve a mindegyik változat kiindulásában ridegen kimondott tényhez: „Minden megvan nélkülöd.”

A két élő kapcsolata a meghatározó, a primer élmény. Az aktus résztvevője nem egy alkalmi kíváncsiskodó, hanem – ki tudja, egy vagy mindig változó – valamely új partner, „kit, mint egykor tégedet, úgy szeretek”. És „akiről tudnom kell, hogy szeret” lesz a versben leírt kapcsolódás meghatározó jellege. Az új pillanat szépsége váltja ki a múltidézés értelmét, és nem fordítva, nem a múlthoz viszonyítódik – mint korábban – a jelen cselekvés. Miként ez a viszonylag egész verset előlegező kéziratot fogalmazvány, egy már majdnem végleges vers, amelyben ugyanakkor még mindig tovább élt a halott kedves dominanciája:³⁴

Végül a titokzatos gépiratos küldemény³⁵ véglegesnek feltűnő kettős szövege (az egyetlen nyilvánvaló géphibával: *noha* helyett – *hona*):

³³ A PIM letéti hagyatékában, a Horányi Károly által készített DVD-n: 20.088, 20.090, 20.091, 20.114, 20.117.
³⁴ A PIM letéti hagyatékában, a Horányi Károly készítette DVD-n: 20.114
³⁵ A névtelen levélben szereplő gépiratokat idézem.

Két élő egy halotthoz

1.

Megvan a föld

Megvan a föld nélküled. Soha még
nem gondolt rád a tél se, a tavasz se;
egész léted agyunk álma, vagy az se:
fénye sápad, tüze lassan kiég.
Minden megvan nélküled. Gyökerét
szivedig ásva s fent virágba szökve
két rózsafa a napfényvel köt össze,
s a józan ész megnyugszik: ez elég.
Mért vagy hát néha minden? Tegnap egy
nő, akiről tudnom kell, hogy szeret,
akarta, hogy benne érezzelek:
egymást öleltük, minket a sirod,
élet s halál hármunkon osztozott;
és sose voltunk még oly boldogok!

2.

Vendégünk voltál

Vendégünk voltál s mi a tied,
testi vendégek lelki tulvilágban
/másféle nincs!/ s oly ezerajku vágyban,
mely a halálnak bontja rácsait
s mindamk, ami időben lakik,
sejárt magunknak; mert ahogy mi hárman
együtt voltunk, egy gyönyörre kuszáltan
együtt, hova csak pillanatokig:
az nem velem történt és nem veled
s nem azzal, kit, mint egykor tégedet,
úgy szeretek, te Csontig-Vetkezett:
öröklétnek hozta az izeit
s a mindenségnek, az, hogy kicsit
vendégünk voltál s mi a tied.

A két nagy versciklusát követő, utolsó évtizede „valami szép”-et kereső poétikai igényét elégíti ki a két szonett: „öröklétnek hozta izeit / s a mindenségnek”. De egyben megjelenik a ciklust ezen belül meghatározó narratíva: „Noha csak pillanatokig” tart. A történések pillanatokra való leosztottságából, állandó megszakítotttságban épül a továbbiakban a ciklus.

Itt Igalon ugyanakkor már kapcsolódhat a két élő történetéhez egy korábbi, rokonszenvet, és tán alakuló szerelmet is ünneplő tavaszi vers, az utóbb az egész ciklus címévé emelt szereplő, a *Tücsökgzene* szerelmi mini-ciklusától elválasztó, bárha narrációjában és poétikájá-

ban erősen hozzá visszakötő, a *Vita Nuova* poétikáját megjelenítő *Káprázat* is. A négyzet-
rcsos gyorsíráshoz fűzetkékben ekkor sorolja a korábbi keletkezésű verset az Igalon elkezdet-
tekhez, indító, tavaszi mozzanatként: egy versciklus gondolata fogant meg ezzel a költőben.
Két irányból indulva, hasonló poétikai módon alakított versekhez jutott. Ezeket már össze-
kapcsolhatta, és ez alkalmassá teszi a költő halálával változtathatatlaná rögzült végső válto-
zatban kettősen fennmaradt szonetteket, hogy egy ciklus elindító legyenek.³⁶

Ezzel a tavaszi és őszi, még a halott kedves sírjához kötődő természetversek immár egy
szerelmes versciklussá kapcsolódnak. A sír egyre inkább a narráció színhelyévé alakul, ahol a
témába felejtkezés a férfi és a nő egymás felé sodródását-vágyakozását élteti tovább, káprá-
zatként gondolva el az átváltozó neoplatonista szerelmi együttlét lehetőségét. A pontos leírás
a gyorsíráshoz fogalmazványban még az *ígérettel* egyenrangúként említi a *tiltást* („de tiltja is
amit ad”). Az egyik végleges változat poénjában a közös káprázat és a még csak távolról köze-
lítő életrajzi lehetőség szembesítését adja („rég benned már s még mindig csak feléd). De a
felszabadult öröm káprázata egyként meghatározója már mindkét variánsnak.

A kettő elegyítését nem is tudta véglegesen megoldani, a fent idézett szöveget szétszálaz-
ta. „*Káprázat 1.* – Ezt az első változatot 1953 tavaszán írtam. A képzelődésben mákszemnyi
csak a megtörtént valóság. *Káprázat 2.* – A vers első változatát ősszel Igalon átírtam. A való-
ság benne a júniusi–júliusi virágok Erzsike sírján, főképp pedig a szeptemberben már csak
gyéren, de annál szebben nyíló rózsák hatása. »Csak tudnám, ki vagy, Káprázat!« – sose tud-
tam meg.” Az *a-változatban* a „káprázat” az erősebb:

Káprázat
a/

Káprázatok közt élek: teveled
rak körül ég-föld, becéz, rámborul
s keserű lelkem a te drága, uj
édességgel édesíti meg;
mit űt érzék összehord, hizeleg
s csókol, mint az az űt delejes ujj,
mely tegnap az ujjeimhez simult
s elhitette, amit nem hihetek.
Tosted villamos tájsiben élek,
mintha már enyém volnák: mind ígéret,
mint rég volt, amit ez a május ad;
ujjongó és tétlen várekozásban
ringok veled, mint egy nagy utazásban
s alig bírom boldogságomat

³⁶ Persze kérdés, hogy egy későbbi megjelentetés alkalmával megtartotta volna-e a versek alternati-
vitaságát, avagy visszaolvasztotta-e volna egyé a páros szonetteket? Amikor a költő hirtelen halálával
megszakadt a szonettek alakulástörténete, akkor még ez volt a végső formájuk. Hiszen a *Vers és való-
ság* értelmezésekor is négy szonettként mutatja be, és jellemzi őket. A névtelen levél titokzatos kül-
dője is ebben a formában rögzítettéként küldi a közölt verseket.

A *b-változat* pedig azonos a költő bátyja által megfejtett szöveggyűjteményből közlöttel (és így az 1975-ös kötet publikációjával egyezik):³⁷

Káprázat

b/

Csak tudnám, ki vagy, Káprázati Veled
 űlel a tavasz, becés, rám borul
 s keserű szívem a te drága, új
 édeséggel édesíti meg;
 mit űt érzék űsszehord, hizeleg
 s csókol, mint az az űt delejes ujj,
 mely tegnap az ujjeimhez simul
 s elhítette, amit nem hihetek.
 Rózsaként nyiló tájaidban élek,
 napjaink a szirmai: mind ígérlet,
 illetukkal ittas a földi lég.
 Kéz a kézben, tenger várakozásban
 szállunk együtt, világnagy utazásban:
 rég benned már s még mindig csak feléd.

A versek végülis *A huszonhatodik év* kiiktatását jelenthetik: a káprázat öröme abból származik, hogy a férfi-nő viszony leírásában megszabadult a haláltémától és az azzal összefonódó lelkiismeret-furdalástól. „Ekkor már nagyon szerettem volna Erzsike miatti bánatomra megértést, megnyugvást találni. Ennek a reménynek emléke a vers”.³⁸

Az igali hét kinyitott egy újabb ajtót Szabó Lőrinc költői pályáján. Ekkor véglegesedik elgondolása: új ciklus, új tematika, és melléjük, közéjük dantei ihletésű neoplatonista dokumentum: történet vagy levelek.

És ezeket a kettős variánsokat követően két, régebbre (a *Tűcsökzene* mini-ciklusára és a hévízi versekre) utaló verssel, mondhatnám: megint egy összefüggő párverssel csatlakozik a kompozíció megszerkesztéséhez. Ebben a két, összefüggő, egymásra utaló, mégis egymástól független verssel gondolhatja végig az új ciklus narrációs formáját. Egy asszonynek számol be élete különböző eseményeiről, feltehetően szintén ekkortól, a titokzatos Íródeáknak. Aki nemcsak technikai segítség, hanem szellemi kapcsolódás, a *Vita Nuova*ra emlékező ars poetica alkotótársaként szereplő, ihlető, ars-alakító résztvevő lesz az utolsó évek alkotásai szellemi inspirációjában. A készülő verseket ekkortól követi a *Vers és valóság* életrajzi káprázata. Fontosnak tartja a költő belediktálni álmképeit, hiszen ezt választhatta a dantei ihletésű mesélés alaptörténetei gyűjteményének. Amiben életrajzi és poétikai emlékeit egymás mel-

³⁷ Egyetlen szó, a második sorvégi *simúl* cserélődik *borul*-ra. A változatok összevetése azt mutatja, hogy a *Szavakkal nő a gyász* című kötetben publikált szöveggyűjtemény a négyzetrácsos gyorsírásos füzetke után keletkezett, de mivel az 1956-os versek még nincsenek benne, azokat megelőzően jöhetett létre. A sorozat továbbírását azután mégsem ebben a szöveggyűjteményben folytatta, hanem külön fogalmazta, illetőleg gyorsírásos változatukat a négyzetrácsos füzetkébe másolta. A *Vers és valóság* ugyanakkor már jelezte elkészültüket. Gépírásos tisztázatuk a névtelen levél írójánál maradt.

³⁸ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 281.

lett mondja. Ami a narrációt illeti: a közös csak az, hogy a Szabó Lőrinc nevű magánember ténykedéseit vonatkoztatja a költő poétikai alkotásaihoz. Bárha ott bizony széttartanak a mozzanatok. De éppen ez, a titokzatos Íródeákhoz címzett mesélés érteti meg vele, hogy a különböző elbeszélések mégiscsak egy összefüggő poétikai és „spirituális” kíváncsiságban forradhatnak össze.

Amit ezzel a két verset elbeszélő történetvariációval elkövet, az lehet magának a *Káprázat*-ciklusnak a ciklikus szerkesztettségi belső alakító elve. Ebben, bár elmondva-diktálva, de valójában „magamban” gondolja egybe, mi, hogyan függhet össze élete, tettei és fantáziája összekapcsolódásában. Összefonódásuk a csatlakoztatásukat megelőző, igali páros szonettekkel köti egybe őket, és a röluk elmondott utalások egybeszővődése kezdheti előkészíteni a ciklus kötődését a Szabó Lőrinc-i *Vita Nuova* poétikájához. A „magamban” volt káosz utóbb elhelyezkedik a *Vers és valóság* elbeszélhető utalásrendszerében. Amit aztán, a folytatásban előkészületnek szánhatott a költő egy nagyobb szerkezeti egység ars poeticájának megalkotásához. A narrációs káosz a posztmodern embert kora kísérteties valóságához köti, míg a „Költő Agyá”-ban már ott alakul egy újabb verses-prózás nagyobb formátum ebből is kitisztuló horizontja. Amit a költő magánpillanataiban átélt vagy képzelt, mindaz „Agyában” már a létben elhelyeztettség általános érvényű költői megszerkesztettséget előlegezhet.

Mert miről is volt szó e két szonett „káprázatos” bevonásával? A káoszban tudatosuló kétségbeesett materialitás jólhangolt költői átgondolásának, létben elhelyeztettségének ars poeticus átgondolásáról. Ezzel visszalép a *Tücsökzenében* megtalált, általa spirituálisnak mondott alkotásmóddhoz, a személyes emberi kérdésmódok feleletváró Mindenségbe tekintésének módozatához. A torz káoszt felülíró létben elhelyeztettség kétségbeesett, és gyönyörben fogadott kereséséhez.

A *Két élő egy halotthoz* és a *Káprázat* összeshővődése maga után vonja egy korábban megírt, és már publikált vers átalakítását, és kivált egy újabb szonettet, amelyik azt folytatná, a mesés főhercegné hősnőhöz magyarázó utalással hozzákötve: *Ahogy lehet* címmel („Arra az asszonyra vonatkozik”). Megszületik ezzel egy nagyívű pályakép folyamatossága, de akként, hogy a visszakapcsolás egyben egy új poétikai kíváncsiságot, kezdődő szakaszt indít be pályáján. Verset alkot, és mesét sző köréje. Innentől már joggal nevezhetem *Vita nuovának*.

Rekonstruáljam a kapcsolódást, felkészülését a poétika újat nyitására? Vállalkozást jelent ez tájékozódásra egy labirintusban. Mely készül Igalon, de valójában már folytatásként kapcsolódik kezdetekhez. De mit neveznek kezdetnek? Ha a *Káprázat*-ciklusra vonatkozatom csak, egy kettős változatban fogalmazott tavaszi szonettel kezdődik (*Káprázat*), amely folytatásként kapcsolódik egy Igalon megírt, szintén két változatba zárt emlékező szonett-pár mögé. Az így összekötött négy változat kötődik egy legrégebbre visszaemlékező, mégis a számára a legújabb poétikát megjelenítő, feltehetően már Igalon fogalmazott verssel (*Ahogy lehet*), amelyet éppen az 1956-os összefoglaló *Válogatott verseibe* egyedül emel be az újonnan készült *Káprázat*-szonettciklusból, és amely kötődik egy korábban már meg is jelentetett versehez (*A rossz szerető*). Bonyolult? De hiszen Szabó Lőrinc poétikai modelljei mindig hasonló bonyolult szöveg- és formálási bonyodalommal alakulnak.

Ez esetben az egész – Hévízen indul, 1949-ben³⁹ (bárha már az is folytatás? A *Tücsökzene* erotikus, 1938-ra időzített kérdés-sorából induló?). De egyetlen utaló megjegyzés, és máris

³⁹ Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc hévízi versfüzete*, Helikon, Budapest, 1980, 47. (2. átdolgozott kiadás: Hévíz, 1997 [Hévízi könyvtár 11], 44.) Lásd még: Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc „pere”*, i. m., 466–

borulnak a korábban megoldottak hitt kapcsolódások. Higgyük poétikai kiindulásként: a káoszt elindítja 1949-ben Hévízen Tompa Kálmán orvos barátja hívása, aki alkalmat teremt egy még apácák fenntartotta szanatóriumban a költő és szerelme, Korzáti Erzsébet együttlétére? A történet csak mint *A huszonhatodik év* „amit még látott” részével való indítása ismert nyilvánosan. De ugyan kire utalhat utóbb a *Vers és valóság*-beli megjegyzésével a költő: „*Arra az asszonyra vonatkozik – és ezt a verset [Ahogy lehet] a megírásban megelőzi [A rossz szereptől]*”.⁴⁰

Egy Tompa Kálmán megőrizte, és 1977-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumnak közvetítésével átadott másik négyzettrácsos versfüzet mutatja:⁴¹ itt nyugodtan dolgozott a költő. Agya! De miként élt a költő testileg, materiális jelenlétével? Az apácák tisztelik, kényeztetik a megbecsült költőt, aki pedig viszonzásként akkori fordítását, Puskin *A bahcsiszeráji szökőkútját* ismerteti számukra, hangsúlyozva a keresztény nő mártíriumát. Közben a leginkább irodalmilag fogékony tanárnővel elkezd egy, a későbbi Íródeákkal kialakult őszinte önelemző beszélgető-sorozatot, amelynek folytatása lesz, amint majd számára olvassa fel alkalmanként az általa is megismert hősnőről készülő gyász-szonettek. A kapcsolat egyértelműen tudati-alkotói és morális-életmódbeli tanácskozássá terjed. Ugyanakkor ki tudja, miként formál a költő agyában a tisztas megértő apácából Bernini Avilai Szent Terézére hajazó képzelgést, melyet nem egy későbbi költőnk is (pl. Dobai Péter és Ágh István) átgondol a Santa Maria della Vittoria templom oldalhajójában látott szobor ihletére. A jelen idillbe ekként még egy talányos álom is belesajtható, talán a „kincs”, „legfőbb szentség” még a hévízi vendéglátók valamelyikére, akár a hozzá szellemileg közelebb kerülő apácára is vonatkoztatható lehetne? Ugyanakkor emlékezetében munkálni kezd a *Tücsökzene* szexuális mini-ciklusának egyik hősnője, akinek éppen az ekkor keletkezett *A gyáva szerető* című szonettjét küldi ekkori (1949-es) külföldi tartózkodási helyére. Rá utalna maga a vers? Hiszen Erzsike elutazása után levelében éppen a társalkodó apácára utal féltékenyen és frivolan tisztelő hangnemében egy még Hévízre küldött elkészülő levelében a távozó Erzsébet is valamilyen álom-dologra utalva vissza:⁴² „Üdvözlöm a kis »szentet«, én is álmodtam, de ne meséljék el neki: láttam magam a tóban lubickolni, és nevetek, mert csókol a víz, aztán a tó fölötti párában eltűnök. Hát ezt nem nehéz kianalizálni.” Ugyan ki is valójában az az „asszony”, kire is utal a titokzatos magyarzó szöveg a *Vers és valóságban* az utóbb, itt, Igalon átcímezett vers folytatásában (*A gyáva szeretőben*)? A *Vers és valóságban* a költő ekként jellemzi kivételesen nagy hódolattal, a versből kihangsúlyozva:⁴³ „legfőbb szentség”, „szív csak áldhat”, „kétely ki nem kezd”, mind egy tiszta égi lényre vonatkozhatott. A narrációjában a királyi hercegnőre vagy a megszállott-elhivatott apácára? Álmodozás vagy valóságos narráció szövődik ezáltal az újonnan

512. Orvos barátja, Tompa Kálmán rábeszélésére Szabó Lőrinc 1949 telén jó két hetet töltött Hévízen; a Keresztes Nővérek Szent Józsefről elnevezett panziójában lakott az Erzsébet királyné útja 5. számú épületben, február 9-től 25-ig, ahol a jelenleg rendőrségi épületen ma már emléktábla őrzi a költő itt-tartózkodásának emlékét.

⁴⁰ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 176.

⁴¹ PIM Kézirattár 1 füzet, V 4325/7.

⁴² *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*, sajtó alá rend., jegyz., Kabdebó Lóránt–Lengyel Tóth Krisztina, Magvető, Budapest, 2000. 491. Digitalizálva: DIA–PIM, Budapest, 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Huszonot_ev-795

⁴³ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 276.

alakuló *Káprázat*-ciklusba? Bernini-modell, vagy a gyermekkorától kalandos sorsú szász királylányra való utalás élteti ezt a két neoplatonista modell-verset, és kinek számol be, melyik Íródeákra gondolva és miről a két szonett körül szőtt káprázat összezavarásával? Mindenesetre 1949-ben Bernben a magyar követségen dolgozó ismerősének elküldi a Válasz példányt, amelyben megjelent a vers, kérve, hogy továbbítsa az utóbb magyar Habsburg főhercegnéként szereplő asszony számára (akinek a velemkorú fia utóbb társasági kapcsolataira emlékezve emlegette a költő felesége, „Szabó néni finom süteményeit”).

SZABÓ LŐRINC VERSEI

A ROSSZ SZERETŐ

Egész testem őt nézte; az egésszel
 őt hallottam s izleltem; mielőtt
 indultam, már elértem, s őt, csak őt
 éreztem a világból: a kivétel
 lett a szabály, a parancs, lebegőbb,
 mint az álom, szárnyalóbb, mint az éther:
 kincs, legfőbb szentség, melyet soha kétely
 ki nem kezd s szív csak áldhat. Nem a nőt
 láttam már benne, de Azt, aki Minden,
 Az volt, nem ő, a Szép, a Hihetetlen;
 mégis, ahogy halkult a napi lét,
 intő hiányként egyre hangosabban
 szólt rám a tűnt gyáva, emberi dallam:
 Mi lesz ebből, milyen új szörnyűség?

A szonettet keletkezési ideje (1949. február 11., Hévíz) és megjelenése (a Válasz 1949. március-áprilisi száma) életrajzilag mindenképpen kivonja az 1953-as versek közül. „Arra az asszonyra vonatkozik”. De vajon melyikre? Hiszen pontosan kiderített-körülírt környezetben, minden ismerőstől távol, *A huszonhatodik év* hősnőjének látogatására várva Hévízen, apácák vendégeként írja a költő ezt a versét. Ugyanakkor éppen az általa keltett zavar okán valóban szerencsés kézzel talált a ciklushoz alakítható verset költői múltjából, és általa sikerült a *Vers és valóság*ban naiv ravaszsággal minden aktualizálásból kivonnia a versciklus egésszét. Egyben hozzákapcsolva a szonettek köré kiépített enigmatikus tematikához. Hiszen a megemlegetett vers 1949-es változata eddigi értelmezésem szerint abba az álmodozás-sorba tartozott, amellyel az akkor már külföldön élő Anna főhercegnéhez kapcsolódó, visszautaló *Tücsökzene*-versekre emlékezett vissza a költő. Egy akkor körülte nem létező realitást szimulálva a távollévő régebbi kedvest is belevonva a vers bővülő aurájába. A vers a vágynak, a ragaszkodásnak azt a teljességét eleveníti fel, amelyről a *Tücsökzenének* a „csodás” kedveshez kapcsolódó ciklusa is vallott. Ahogy a hévízi majdnem három hét kiemelte a költőt a hétköznapok kusza zavarából, úgy emelkedik fantáziájával is múltja legidillibbnek feltüntetett pillanata felé a régi kapcsolatba. És vizionál egy akkor valóban csak „elképzelt” aurát versébe. Mennyi bizonytalanságot rejthet magába egyetlen szonett is! Sőt, egy szonettre tett sokértelmű megjegyzés is!

Kettős szonettek? Maga számára ajánlások, amikből majd egy megdöntött új nagy művet alakíthatott volna? Mindezzel a kettős című, átigazított szonett éppen hidat teremthet a *Tü-*

csözkzene mini-ciklusa és a tavasszal a *Káprázattal* elkezdett, mégis ezáltal filológiaiilag igazolhatóan folytatásnak feltüntethető újabb poétikai feladvány között.

Egy biztos: a versben megjelenő kikapcsolódás a költői képzelet véletlen ajándéka, az álmokkép szét is török végül a realitáson: a „tűnt, gyáva, emberi dallam”. A költő akkori állapotának mottója lehet (akkori? mikori? Szabó Lőrinc esetében mindenkori!).

Az álmodozás végén kimondott poén saját siralmas költői sorsára utalhatott: megörült, amikor olyan verset írt, amelyben kimondhatta: „mi lesz ebből, milyen új szörnyűség?” Nemcsak életrajzi, hanem főként történelmi utalást is sejtek a szövegben. Ha már most – követve a szerző utólagos csalafinta intencióját: – az 1953-ban kinyíló ciklus tematikai nyitányává fogadom az elképzelt álmodozás verseihez csatolható 1949-es év eleji szonettet, akkor benne és általa megtaláltam a költő leplező tematikájának az előképét, az 1953-as szonettek mintáját, előképét, mondhatnám: archetipusát. Ezáltal pedig egyben a *Tűcsözkzene* belső „csodás” szerelmi ciklusa folytatásaként fogadhatom – utóbb megfigyelhető némi stiláris-retorikai ismétlődések okán is – az 1953-as szonetteket.

Szerintem enigmaként nem is a jelzett szóra („szerető”) vonatkoztatható, hanem az azt körülvevő viszonylatok kényszerű jellegére (rossz távolság, romló körülmények általános értelmében). A közben változott cím pedig már éppen az új ciklusnak a szellemében adja fel a közben megváltoztatott rejtvényt. A korábbi címet egy még rejtettebb allegória szellemében átcseréli, most már nemcsak egyetlen rejtélyes hangulatot fejte ki, de egy egész versciklus enigmatikus felmutatását jellemezve. Mindkét változat címe egyértelműen a kezdeményező férfi-partnerre utal. Csakhogy a régebbi (hacsak valamilyen konkrét utalást nem kódol általa a költő a fantáziájában megidézett távoli kedvesnek) szó szerint „rossz” feladványként funkcionál. Átírva szándékozhatta a *Valami szép* kötetbe illeszteni, gépirata is az 1956-os *Válogatott versei* számára előkészített formátumot mutatja.⁴⁴

---

⁴⁴ Feltehetően a majd 1956 könyvnapjára a Magvetőnél megjelent *Válogatott versei* összeállítása idején, csak abból a kötetből kimaradhatott, majd az 1960-as, posztumusz megjelent *Összegyűjtött versei* kiadás *Valami szép* részében jelenik meg. (Vö. Szabó Lőrinc *Összegyűjtött versei*, utószó Sőtér István, szaklektor Szabolcsi Miklós, Magvető, Budapest, 1960.)

valójában a ciklus keletkezésének korrajzát vázolja maga elé. Ezzel a verssel érkezik bele új ciklusa, a *Káprázat* korába. A teljes jelenben jellemzően megfigyelhető és átélhető, mindenben korlátozó kötöttségekre:

Ahogy lehet

„Amennyire tudsz”, és „ahogy lehet”,
 kértelek egykor, még reménytelen
 (vagy tán csak súgta a képzeletem) –
 így idézted az első jeleket
 s a homályból árnyhalk kisértetek
 ébredtek, álmok, félszavak, selyempuha
 derengés, vágy és félelem;
 óh, e két szív mit meg nem őriztet!
 „Ennyire”, mondtad később, s „Igy lehet!”
 Mennyire?! Óh, édes-gyors rémület,
 nyílt szó! Lassú s még edesebb a tett,
 s máris kéri a rejtő éjszakát.
 „Csak így lehetett!”, sugja most a száz.
 A többi újra árny és némaság.

A költő egy újabb ciklusra célzott alakítási igényét a *Két élő egy halotthoz*, valamint a *Káprázat* kettőzötten formált szonettjei jelzik, valamint az ostrom utáni egymás történetébe bonyolódó két szonettje. Ezek a természeti képből és bűnösnek érzett képzelgésekből szőtt szonettek lettek egy új alkotásmód egymással felelő próbadarabjai, és egy újabb, személytelenülő történetet megelevenítő mintadarabjai. A neoplatonista alkotásmód megújításának kikísérletezései. Mintha éppen a *Pokol* babitsi fordításában elhíresült „elszabadult” szövegszerkesztés követéséből születtek volna. Babits jellegzetesen sajátosan alkalmazza a bűnre vezető alkalmat a bűn megnevezésére: „Igy Galeottónk lett a könyv s írója.” Ott egy könyvről mondja a hősszerelmes asszony, Szabó Lőrinc pedig a kedves sírjának talán groteszken hangzó, valójában a neoplatonista jellemzést követő elképzelés kifordításának jelzését adja. Éppen az adott hármason belül az új szerelem képzetének dominanciáját követve alakítja a szöveget. Mégis utóbb visszaborzad a zseniális poétikai megoldástól, amely éppen az elkövetkező szonett-világ korjellemező kíváncsiságát lesz hivatva poétikailag beteljesíteni. „Túláságosan is reálissá akartam tenni a képet, és így lett teljesen irreális: »egymást öleltük, minket a sírod«; hogy lehet ezt elképzelni? Át kell majd javítani.”⁴⁵ Pedig éppen ebben a példaként átvett megoldásban tudta egész korát átölelni kései verseivel Szabó Lőrinc. Ezzel a babitsi poétikai lehetőséggel élve jut közel az általa is az általam e tanulmány árulkodó mottójában idézett dantei példához.

És annak a felfedezése, hogy a nő nem kiszolgáltatott függvénye a férfi létezésének, hanem önálló akarattal bíró lény. Ennek lesz a verses áttekintése az ideális és a torz szembesítését az alkotásban metafizikai szinten megértő és feloldó poétikai oximoron. A *Káprázat*-ciklus ezt a kettős érdeklődést vállalja a férfi-nő viszony szervező erejévé. Pályája tervezett további tematikájaként ars poeticus megoldásának, az általa elgondolt *Vita Nuova* jaként. Melyben beteljesítheti az általa a *Semmiért Egészen* szintjén már jelzett feladatot. A már ön-

⁴⁵ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 280.

tudatlanul világirodalmi szinten – szerintem – megoldott, mégis ekkor megnyíló poétikai lehetőségét költészetében.

A *Káprázat*-ciklus 1953 őszén megszületett az erotikus kapcsolat neoplatonikus szemlélettel való társas kapcsolattá átgondolásával. Amint „magamban” bezárva, az ezt követő év (1954) utolsó napjától, második infarktuszát követő hosszú kórházi fekvés idején átmesélődött benne, sőt az ezután következő versekkel egy újabb tematikai nyitást is kiváltott. A társas kapcsolat képlete a személyiség a létezésben elhelyeztettségének torz és idilli horizontjának áttekintésévé vált, a belőle a Mindenséget kibontó oximoron verses és spirituális elbeszéléssé formáltsággá való megtestesülését váltotta ki.

A feleség minden búbánatos reflexiója ellenére megérti férje szándékát: a költőt egy életem át hajszoló ihlet, a kíváncsiság értékelésével kezdi mostani panaszkodását is: „Mégis meg kellene próbálnia próza írásával. Ez a nagy kíváncsiság talán elsősorban prózaírókat jellemez.”⁴⁶ Jó érzékkel kapcsolódik a költőben alakuló poétikai eseményekhez, hiszen éppen azt kezdi ekkor a költő megvalósítani, amit asszonya levele sugall. Pedig ami ekkor elkezdődött, ismeretlen maradt előtte, jóval férje halála után értesült csak történetéről. A költő, ha nem is prózát készít – ami ezúttal is elmarad –, de narratívába csomagolt versciklusba kezdett. Az 1956-ot kiváltó és elgyászoló szorongatásban megláttatott kétségbeejtő világ leírásába: „Csak így lehetett!”

*

Torz és idill a Mindenségben: „Ahogy lehet”. A névtelen levél, amely eljuttatta hozzánk a *Káprázat*-ciklus véglegessé dermedt darabjait, az ezt kiegészítő kései versek egész rendszerét felvázolja: „Olvastam a Kritika kritikáját. Ennek hatására mellékelem a versek helyes szövegét. Ezek egy sorozat részei, csaknem mind valóban a 26. év után keletkezett. A ciklushoz tartozó már megjelent versek: *A gyáva szerető, Ahogy lehet, A forzicia éneke, Májusi orgonaszag, Valami szép, Két pokol, Szárszói hajnal, Hajnali látomás, Mozart hallgatása közben, A szomszéd panziósza, Az egész tó, Hát még ő!, A merénylő víz, Cressida, Régi és modern, Végső nyomorúság.*⁴⁷ A közlés – egyelőre – bizalmas.” Ez a tájékoztatás, és az utóbb a költő fiához, Lócihoz eljuttatott *Vers és valóság* gépirata maradt mindmostanáig eligazítónk. A levél, mely mintha Nagyklára jósoló tanácsát követné a narrációs könyvről, 1975 tavaszán jutott el hozzánk. Amint a felsorolt összetartozó versek jegyzéke is jelzi, a diktatúra szorításának enyhültével Szabó Lőrinc rátalált az egyetlen tematikára, amelyet ekkor zavartalanul alkalmazhatott, majd újra kezdetett alkotásai újraindításakor, a forradalom leverése után. A nő és férfi viszonyának bonyolult kapcsolatára. Mert ezekbe alapbeszélésként látszólag politika-semleges tematikát tudott poétikai kristályosítóként alkalmazni. Általuk személyes poétikai érdeklődését is kielégíthette, ugyanakkor leírhatta a világ rendjének, illetőleg rendtelenségének eddig is átszenvedett kínzó fájalmát éppúgy, mint a gyönyör örömteli jelenlétét. Sőt a neoplatonista örömev átélésével a világ általa spirituálisnak nevezett metafizikai vonatko-

⁴⁶ *Harminchat év II.*, 423.

⁴⁷ *A Vers és valóságban* (278) ugyanez a ciklust kiegészítő lista szerepel, más sorrendben: „Hozzájuk tartoznak már megjelent hasonló típusú és szemléletű versek is, mint például: *Mozart hallgatása közben, A forzicia éneke, Májusi orgonaszag, Hajnali látomás, Szomszéd panziósza, Végső nyomorúság...* Ezeket mind egy be nem teljesült – azaz pontosabban egy elképzelt idea iránti – érzelem tartja össze.”

zásainak megjelenési formáját éppúgy megjeleníthette, miként érzékeltethette a kapcsolatok groteszk-megalázó, kétségekre sodró ironiáját. Megformálhatta a létezés idilli és torz voltának oximoronját. A személyiség bukásának tragikumát és a belőle kivezető reménység vágyódó elégiáját. Életben tarthatta a százada történetében életre kelt „tragic joy” hangnemét.

Az irodalmi modernség a huszadik század elején ráérezett az ember személyiségének leépülésére, miként ezt leírtam egy konferencia-előadásomban⁴⁸ a század végén. Ahhoz, hogy Szabó Lőrinc ezt saját műalkotásában is poétikája építőelemévé avassa, 1927–1928-ban költészetében ki kell kísérleteznie, és ebből létrehozni kora európai költészetével összeolvasható szintű kötetének személyiséglátomását, a *Te meg a világ* kötetet. Majd ennek ellenében kialakítani az ezzel szemben remélhető, általa spirituálisnak nevezett újabb személyiséglátomását, a *Tücsökzenét*. A kétféle szembesítési módot pedig költészete horizontján létre kellett hoznia. Kulcsszavaként vállalva: „csak”. Az e szó folytatásából alakított oximoront pályája utolsó éveiben kezdte szöveggé alakítani. Versben, és versei köré álmódott prózában. 1956-os *Válogatott verseit* ezzel zárja, a tél mordsága által átélt személyes keseredést ellenpontosza, *Mozart hallgatása közben*: „non numero horas nisi serenasi!”⁴⁹ De bele szerkeszteti a *Káprázat*-ciklusból kiemelt egyetlen vers alapmondatát a *Valami szép* verseinek lényegeként kimondva: „csak így lehetett!”. Ars poetikus párbeszéd: a „csak” jegyében. Korai halála ezt a poétikai építkezést megszakította. Nagy lehetőség kiteljesítését törölve ezáltal.

A férfi-nő viszony átgondolása, szöveggé varázsolása már a *Tücsökzenében* a megismerés kiterjesztésének, párossá tételének egyik eszközét jelentette. 1953-ban felújuló költészetében az életmagyarázat kiteljesítését várja tőle. Mit is keres ezekkel, az 1953-ban írott szonettek követő versekkel a költő? A szerelmi együttlét másik pólusát? Beszélhet-e a férfi költő a női partner érzelmi és szexuális élményéről? Ha csak összefoglalás lenne a ciklus, élete régebbi pillanatainak összegezése egy-egy szonettben, akkor is érdekes maradhatna, de ezekben a versekben igen nagy intenzitással új megismerési lehetőségek felé vél utakat nyitni. Megismerni önmagán keresztül az embert, ezt követte eddig. Most ezekben a versekben kilép ebből az önös önfeláldozásból: a másikat megismerni akaró intellektus lép működésbe. Az én világán túllépve, be akar hatolni a másik világába. Korábban társasági drámát, sőt tragédiákat kiváltóan volt móhó, szerelemvágyó. Most a hazudozásig óvó, meglévő kapcsolatokat mentő lesz, mert valami egészen másra kíváncsi: a másik emberi nem, a nő tudat- és érzelmvilágára. A megalázkodásig kiszolgáltatottként keresi a megértést, a megismerés határon túli lehetőségét. Már a *Tücsökzene* vonatkoztatott ciklusocskájában, az *Egymás burkai és Kettős hazánk* című versek környezetében rákérdez: *Emlékszel? Mire?* Kiszáll a kérdés a személyes elbeszélésből. Nem tudni,

⁴⁸ Kabdebó Lóránt: *A klasszikus modernség egy jellegzetes pillanata – 1912 (A Margita európai rokonai)*, Literatura 1998/2, 147–172; *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*, a Miskolci Egyetem Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének 1998. február 27–28-i konferenciája alapján szerkesztette Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Anonymus, Budapest–Miskolc, 1999, 158–181.

⁴⁹ „A nagy hidegek idején írtam egy nagyon Mozart-verset. Jókedvű, s talán majd csak megjelenhet valahol” – írja Kodolányi Jánosnak otthonról 1956. március 6-án. [Uő: *Napló, levelek, cikkek, vál.*, s. a. r. Kabdebó Lóránt, Szépirodalmi, Budapest (1974). A vers megjelent: *Művelt Nép*, 1956. április 1-én, és az *Alföld* 1956/3. (május-június), 75; Uő: *Válogatott versei* [1956] 514–516., a *Valami Szép* ciklus, és az egész kötet záródarabjaként.] Ekként lehetett *csak* a derű óráit számolva költőként feltámadni.

a versbe emelt retorikai formáció önmegszólitás vagy felszólitás vallomásra. A folytatás pedig már az 1953-as *Késő* című szonett „spirituális” retorikája.⁵⁰

Késő: tudjuk, mit vesztenénk vele.
De csak rejtsd kebled hívó bimbáját!
Azt mondtad: onnan gyöngyözik tovább
bennetek a vágy első gyönyöre,
s ígérted: elmondod majd, s hogy a te
agyad meg tudja... Óh, ruhádon át,
igy is süt és borzongat!... És mit ád,
mit még e láz, hogy ne haljak bele?!
Késő, de oly jó, oly gyönyörű ez!
Vergődsz, mint én: mig tiltasz, segítesz.
Igen és nem: minden rettenetes.
Nem miattunk az!... Óh, nyujtsd, még, nagyon,
ezt a nagy percet!... Ajkad ajkamon...
Lobog a halál: nem lesz irgalom.

A személyes tudat összeomlásába utóbb beleszövődik a létezésben elhelyezettség tudatosítása is, a magányos narráció kiterjesztése: a nemzet pusztulása 1956 őszét követően. Ott sújtja le népével összeforrasztóan az 1956-os csoda tragikus megszakítotttsága, melyet szülőanya temetésére emlékezve a világ rendjét veszítő feljajdulást sikoltja világgá: „jaj nincs holnap, nincs feltámadás”, és a kedvese sírjának fagyott rózsái mögött a főváros és nemzet pusztulásának okozóira utalás első, indulatból fogalmazott utalás: „tipró tanktömeg”. Amely a végső változatban is ott zokog, továbbélve olvasói tudatában már metafizikus ihletettséggel: „omlás, rémület”. Emlékeztetve a keresztény világot a római parancsnok beleborzongására nagypénteki világvégi látomásban: valóban az Isten fia volt. Miként a *Régi és modernben* a szerelmi légyott elmaradásában a személyes halál szövegét szövi meg egy „tücsök-vers”-be emelt, kettőzötten változtatott kezdő és záró Szapphó-fordítás variálásával. És még a „hozott anyag”, *A szomszéd panziószoza* és a Londont-bombázás regényének mélyén is ott él az *Egy nap a világ* slágerben is megjelenő mindig-búcsú hangulata.

Ennek a hangnemnek a kísérletét néhány játékkal és jó néhány klasszikus alkotással teremtette meg ekkor. Amikor a még megnyugtató kivizsgáláson az ORFI-ban feküdt, 1957 tavaszán, három szonettből álló verssel gyönyörködött egy úszó asszony látványát kísérve, mondván: „az ölelő víznek maga a gondolata is erotizál, és még inkább a tényleges simogatása, amely jobban körülölel-csókol bennünket, mint ahogyan a legodaadóbb emberi cirógatás képes”. A szexuális káprázatot felszabadultan idézi ismét verseibe, elgyönyörködik az ablakból megfigyelhető uszodai jeleneteken (*Az egész tó, Hát még ő! A merénylő víz*). Ugyanakkor „az utolsó sor pontosan idevág, ebbe az én kesergő gondolati és panaszvilágomba”. A kórházépület szegélyéről talált rá az idillt megszakító kegyetlen történelmi utalásra: „guillotín”:⁵¹

⁵⁰ Szabó Lőrinc: *Késő*, in *Uó: Összes versei* [2003], i. m., II. kötet, 341.

⁵¹ A játékosan erotikus versek és hasonló hangnemű megszakításuk meséje: Szabó Lőrinc *Összes versei* [2003], i. m., II. kötet, 217–219; Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 272–273.

Aztán? A beton-
párkány nőbe és képbe belenyírt, –
kettévágta, akár egy gijjotin!

A huszonhatodik év egyik záró szonettjében, a magyarázatban patetikusan az életrajzokból eredeztetett Dolomit és Óceán metaforák ellenére kapcsolat helyett a záró szóban a „szakadék” lehetetleníti az összefonódást. A *létezés* maga is játékká válik, amint a szereplők bele-tekintenek a találkozások változatosságába. A lét játéka fedezi a „szakadék”-ot, a véletlen játékait:

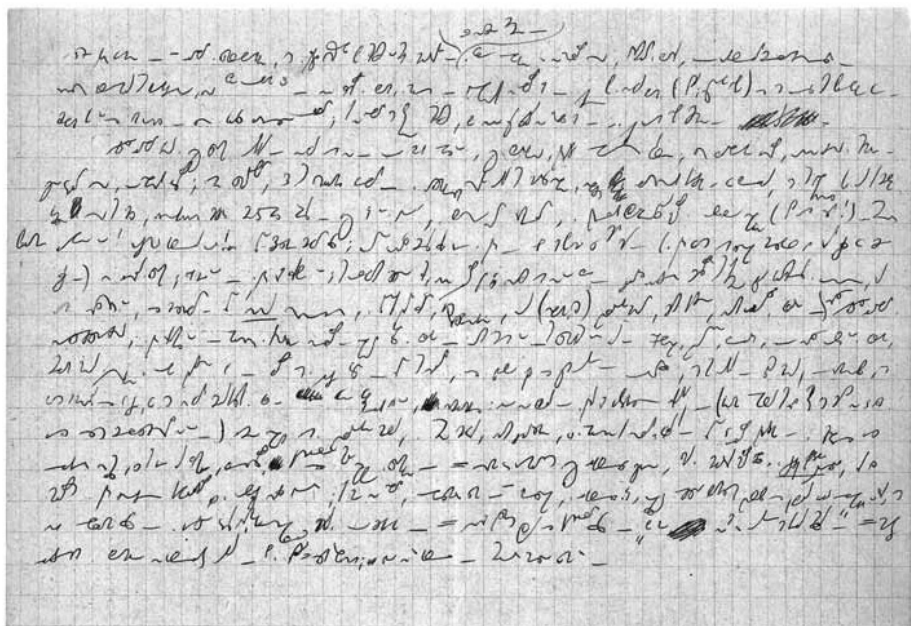
Uj, másik veszély az idő: kopik
benne ideg és érzés; renyhül a
jóllakott vágy fületeg mámore!
Veszély a tér is: be kevés, amit
összehozhat, földet és népeit!
S kapcsolhat késve (vagy korán) maga
az élet sok bolond mozdulata:
két jó vonzás rosszkor találkozik!
Vakon ring bennünk az örök kaland,
vakon köröttünk; percről-percre hang
kél s hal; szín s illat; víz fut s áll a part.
Hogy ismerjen egymásra tegnap és ma?
Hogy Óceán s a Dolomit?... Nos, és ha
még több nyíl elénk – a vég szakadéka?!⁵²

De túl a játékon, a korszak legkényesebb ellentétpárjaira is rátalál a versek narrációjának mélyén. A sorsok, a törött kapcsolatok, a pusztulásra ítélt viszonyok szinte a korszak legmélyére, legkétségbeejtőbb személyiség-válságokra utalnak. Rutinversek? – nem, kétségbeejtő szétrontói az ember társas kapcsolatának. Belezavarnak a kapcsolatok metafizikájába: belehelyezi az idillt szétszalazó torzat a lét oximoronjába. Néhány megrendítő példát mesélve minderről. Elbeszélés és személyiségkép összefüggéseiről.

Az alaptörténet: egy huszadik századi asszony első szerelmének meséje. „Lényeges: a legelső szerelmét, ha majd el fogja mondani, akkor »az egész életét egyszerre megértem« – jegyezte fel a költő, infarktusa után, még a Gellértben, sajátos versmagyarázó elbeszélései kezdetén, 1955. június elején. »57. február végén« aztán erre is sor került”.⁵³

⁵² Szabó Lőrinc: *Szakadékok*, in Uő: *Összes versei* [2003], II. kötet, 282; Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 170.

⁵³ A költő bátyjának hagyatékában maradt gyorsírásos lap, és a megfejtést ellenőrző Lipa Tímea átíratja. Kabdebó Lóránt: *Titkok egy élet/műben*, 87–88.

4. sor: „Részletesen elmondta viszont első szerelme történetét. Nevet még nem. Ő 21 éves volt, első Sorbonne-i, párizsi éveinek tavaszán, akkor zárdában lakott, onnan járt az egyetemre.
5. sor: Sokan udvaroltak neki, ő mindenkit leutasított, még nem szemtelenkedtek, 3 magyar kolléga védte. A Luxemburg kertben történt egy májusi napon, nem tudja, hogy alkonyat tájban-e vagy délelőtt, hogy egy indifferens ember ott áthaladva
6. sor: bemutatott neki egy magas, aranybarna hajú 25 éves orvost. Eső után volt az idő, a szökőkutak ugráltak, a párázat szívárványszínt mutatott az oldalzó napban (tehát mégis este!) Gyönyörű
7. sor: csillogó látvány volt! Rajongva beszélt róla! Aztán hármásban haladtak tovább; rögtön óriási hatást tett rá a fiú. Addig megcsókolni se hagyta magát. (a fiú valahogy még aznap másodszor is érte jött vagy hozzá
8. sor: jött) Kialakult a szerelem; Mindig ezzel volt. A fiú rendkívül tartózkodó volt, egy özvegy asszony egyetlen, nagyon féltett fia: nőhöz még nem volt köze. Július elejére hamisítottak egy itthoni szülői beleegyezést a lánynak, mert
9. sor: még kiskorú volt, és megesküdtek. Aztán Nantes környékére, a tengerpartra utaztak, expresszvonaton, ott (nem tudom, hol) panzióba mentek, hogy tetején, nagy lelátással a vízre. Kissé részletesen elmondta
10. sor: nászéjszakájukat, a fiú türelmes volt. Ablakuk a tengerre nézett. Naponta úsztak a vízben. Nagy hőség volt. Egy szobattól voltak ott. 7ednap, pénteken délután, ő kissé rosszul volt a vízben,
11. sor: gyalog ment félkörben az öböl partján vissza. Láta, hogy a férje úszik. Aztán egy kiáltás, és süllyedő fej, és soha többé. Órjüngött, hogy mi történt. Sírva ment fel. Reménykedett, hogy
12. sor: valahogy megmenekült és visszajön, vagy hogy kiveti halott testét a víz. Nyilván vizsgálat is volt, kihallgatás: erről nem szólt. A fiút rendkívül becsületesnek tüntette fel. (Bennem ébredt egy kis gyanú, hogy hátha nem is igaz az
13. sor: egész és, hogy házasságkötés nem volt) Néhány napig még a panzióban maradt, az ágyon hevert, nagy júliusban, s az ablakon át nézte a vizet. Aztán visszautazott Párizsba. A megrendülés egész
14. sor: életére kihatott, s talán ezért lett bizalmatlan, zárkózott, titkolózó és alkalmilag kapkodó a szerelemben. – Nekem úgy rémlik, hogy első elbeszélése során, amit a Gellért mellett mondott, a József Attila forrásánál, azt is

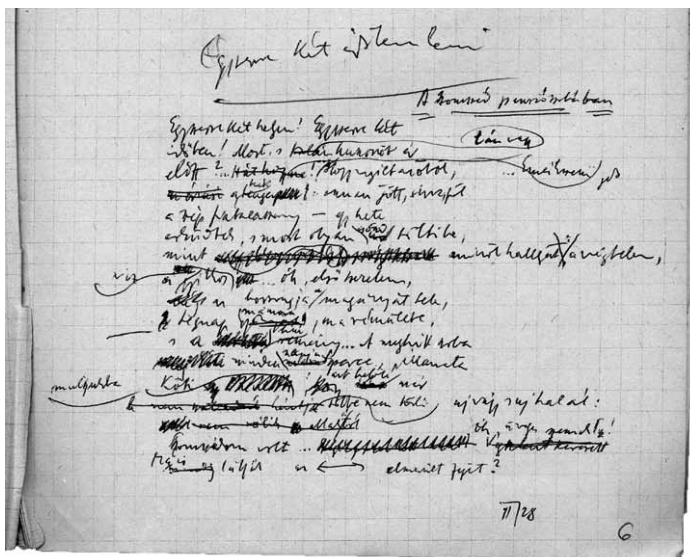
15. sor: említette, hogy a fiú anyjának táviratozott s az odajött kisebb időre, ezt most nem mondta, kérdésemre sem. Másnap, az elbeszélés után, roppant éjszakai idegességről panaszkodott és feldúlt lelkiállapotról s kért, hogy

16. sor: ne kérdezzem tovább. Az egészről verset írtam, beleképzelve magamat az ő helyzetébe. – Ennek ellenére azt hiszem, hogy szépít és titkolózik tovább. »De most nem fog már többé megtiltani semmit« – Március

17. sor: elejéig a dologról nem beszéltünk többet.”

A megszerzett enigmát azonnal birtokába veszi, elkezd rejtvényként verssé alakítani.⁵⁴ A „két időben” és „két helyen” való lét egyben az egyedi történet megsokszorozódásának alkalma. Bekapcsolása kora tragikus adottságaiba. A feláldozottság megjelenítése. Egy régmúlt történet magyarázza általa a jelen viszonylatokat. Testeknek lelki „egység”-ként való megélése, a *Tücsökzene*-beli „Szép volt, isten volt, Egy Volt a Világ.”⁵⁵ harmóniája, a becéző szerelem hangneme múlt időben, mégis szemünk elé idézve katasztrófálsan, Atlantiszként süllyed a tengerbe. És a tér és idő másik partján, a jelenben ismét adódik a rákérdezés alkalma: „Ma is látják az elmerült fejet?” A többes szám beszél az archetipikus jelenetről: a régi szereplők-nézők? vagy a most hasonló emlékekkel élők? A fogalmazvány árulkodóbb, a kíváncsi kérdezést formálja. Meddig él az emberben a múlt, mennyiben meghatározó érvényű a jelenig? „Óh, üveges szemek!” Bezárhatja-e egy régmúlt tragédia véglegesen az emberi érzékenységet? A túlélő is halottá merevedik?

A végleges vers feloldóbb: „hallgatag szemek!” A kettős időt egy élőként is funkcionáló, lelkeben halott alig-asszony hordozza, egy életre megkötött érzékeivel, észleléseivel, emléktől még nem szabadulhatván. Elveszti szabad akaratát. A költő pedig versében mindkettőjük szabadságáért magára vállalja a felelősséget. A kioldást a kettős időből: „Feldolgozni próbáltam.”⁵⁶

⁵⁴ MTA KIK Ms 2272/16. 6. v.

⁵⁵ Szabó Lőrinc: *Egy Volt a Világ*, in *Uő: Összes versei* [2003], i. m., II. kötet, 12.

⁵⁶ *Szomszéd panziószoza* c. versről: Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 170.

Egyszerre két helyen? Egyszerre két időben? Be gyors híd villan föléd! –
 Hó álmoként nyílik lent az öböl,
 a kék tenger. S megint jön, sírva, föl,
 a szép nő. Az idegen! Egy hete
 esküdtek. S most éppoly csend tölti be,
 mint amelyről hallgat. Oly végtelen,
 mint a gyilkos víz! Első szerelem,
 az borzongja a magányát tele,
 egy heti üdv, a ma rémülete
 s a makacs remény. A meghitt szoba
 minden éje, napja, pillanata
 benne örvénylik: azt belőle már
 ki nem moshatja új vágy s új halál.
 Nagy nyár izzott tetők, szirt s part felett.
 Ő tárt ablakán nézte a vizet.
 Szomszédom volt... Óh, hallgatag szemek!...
 Látják ma is az elmerült fejet?

És ebben az életrajzi véletlenül súlyosabb tragédiákra is rálát a költő. „És csodálatosképpen most jobban foglalkoztatott a régi fájdalma, amelyet most tudtam meg, mint közvetlen mai események...” – mondja a *Vers és valóság*ban.⁵⁷ Érthető, hiszen korszakos formátumú történetre talált. A becézést rövid időre befogadó, hamar elvesztő gyermekasszony története által a két háború és két embert vesztő rendszer idején hasonló áldozatokat magukban hordó asszonyok örökös gyászának ösképét formálhatja meg. Megtalálta a Cressida-szindróma archetipusát, a veszteségeket „hallgatag szemek”-kel magukba záró asszonyok képletét. Akik ezért lettek bizalmatlanok, zárkóztak, titkolózók és alkalmilag kapkodók a szerelemben. Dante példázata? Igen, de mellé olvashatom barátja nehezen lezárt utolsó regényét, Ágnes félbehagyott történetét Németh László *Irgalom* című, a verssel egyidős történetében. Meg ott van mindez a kortárs film, a *Szeretlek, Hiroshima* képeiben.

Ezekhez pedig társíthatta „hozott anyagként” a költő a *Végső nyomorúság* című, akkor éppen aktuálisan modern történetet, melynek témáját egy világháborús szerelmi regényből emelt ki. Asszonyok kriptamnéziás gyásza és a háborús szeretők kölcsönös kiszolgáltatottsága között kapcsolatot találva, elvégezhetette költészetében a „régis és modern” tragikus szintű azonosítását. A *Végső nyomorúság*ot „[m]inden eddiginél nehezebb és veszélyesebb körülmények közt kierőszakolt találkozók öröme és fájdalma és félelme íratta [...] a regénybe még mindig csak belelapoztam, így láttam leírva a Fau-kettő hatását. – Az én versemnek semmi köze a regény e részéhez [...] Az a kockázatvállalás kínjairól és félelméről szól és – részemről mindenestre – a szerelem és az elszántság nagyságáról még ilyen veszélyben is.”⁵⁸

⁵⁷ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 271.

⁵⁸ Már idézett szöveg: Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, 273. Ugyanez Bernáthné visszaemlékezésében: „Az előző évben olvastam Graham Greene *Das Ende eines Affäres* című könyvét. Van ebben egy fantasztikus jelenet két titkos szerelmes találkozásáról a Fau eggyel éppen ostromlott Londonban. Ezt a részt annakidején megmutattam Lőrincnek és ő a *Tücsökzene* egyik versébe beleszótt egy erre való utalást.” (Bernáth Aurélné: *Szabó Lőrinc utolsó látogatása Ábrahámhegyen*, in „*A megélt költemény*”, 96.) A vers datálása: 1957 „III. 12–15”. [MTA KIK Ms 2272/16.]

Mikor Londont döngölte a Fau Egy,
 csak összebujt, bármit veszíthetett,
 háztömbök ötpercenként freccsenő
 poklában az igazi szerető;
 éppígy – dönts bár, Sors, tiltást, terheket
 tonnákat rájuk, százat, ezreket,
 tízezerszeres gondot, akadályt,
 kétségbeesést, szégyent és halált:
 kockázatukat szítod csak vele,
 nem a lemondást: ők már sohase
 változnak; pénzt csak, időt s ideget
 morzsolsz; nincs több bűn, nincs oly rémület,
 hogy száz aknával ne fúrná a vágó:
 el-, el-, elérni egymás ajakát,
 vagy, ha az már nem jut, egymás kezét,
 vagy, ha még az se, szemük közelét,
 vagy, ha... Jaj, a végső nyomoruság
 romja alól... egymás... gondolatát...

De lehet ennél még mélyebb, kétségbeejtőbb borzalom is? a önmaga kegyetlen mivoltával „semmiért” kérte a másiktól a „minden”-t, most rádöbben a fordított lehetőségre: ha a férfi pusztítja a nőt, teheti ezt a nő is?” de hátha te is így voltál velem?!...” És felvillan minden női kiszolgáltatottságból kialakulható csalfaság, csalás, megcsalás, bosszú, átjátszás: sok példával a huszadik századi asszonyi praktikák során. Aki – Arany János szavával: – „úgy játszott a le-génnyel, / Mint macska szokott az egérrel!”. Vagy Szabó Lőrinc gyorsírással lejegyzése megfogalmazásával: „tetszik neki a játék, a hatalmának az átérzése”.⁵⁹ Metaforája kód-névvé alakul. Ekkor jelenik meg – az utolsó pillanatban – a nőiséget is a kétségbeejtő rontás hordozójává telítődve Cressida neve.

Ezt követően már megírhatta a *Cressida*-versét.⁶⁰ Kimondva végre a kétfelé figyelmeztető, az ítéletmondást a megértéssel ellenpontozó, bibliai ihletettséggű, de saját költői módszere leglényegére is utaló végzést: „En ismerem!” Megértve egy ítéletre szánt asszonyt a maga következmény-voltában.

A köztudatban Déry Tibor *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* című látomása hozza át a magyar irodalomba az Újvilágból a modern életforma káoszba alakuló csalimeséit. Jóval megelőzi ezt Cressida története.

Mennyire megalázott ez a nő, aki kiszolgáltatja végül bosszúból önmagát is. Benne a Goethere visszaérző tengeri halál és az eredeti német címben a női sorsra váró *Wahlverwandschaften*, a létezés kémiai ok-okozati kiszolgáltatottsága. Mintha a *Cressida* című vers a Goethe-regénynek a kémiai „cserebomlás”-ra utaló eredeti német címéhez is hozzákapcsol-

⁵⁹ Az ekkoriban a *Vers és valóság*gal párhuzamosan feljegyzett gyorsírással jegyzetekben nőkről vezetett káprázatos, elképzelt történetek valóságalapjára kérdezve rá önmaga vívódásaiban. Például egy „történelmi Laci”-nak nevezett vetélytárs alakját idézi meg folyamatosan. Idéztem a *Titkok egy élet/műben* című dolgozatom 81. oldaláról (az MTA KIK Növ. sz. 10/2004; 5/2005. Ebben a szöveggyűjtésben található a Gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfejttet szövegekből).

⁶⁰ Szabó Lőrinc: *Cressida*, in *Uő: Összes versei* [2003], II. kötet, 219–220; Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 273.

lódna. De van közvetlenebb utalás is általa. A shakespeare-i életműből éppen a huszadik századi megértésig inkább csak kitagadni akart, a Nemzeti Színház számára mégis a nagyszerű színház-tudós, Németh Antal által felfedezett, a *Macbeth* remeklése után Szabó Lőrinc fordító alkatára bízott, a történelmi idők romlásával mindinkább aktuálissá váló *Troilus és Cressida* a közvetlen inspiráló. Az ostrom és az igazolási megpróbáltatások után lefordított dráma groteszken tragikus szövegének és narrációjának betetőzéseként a költő utolsó tavaszán Cressida személyiségének segítségével szembesülhet a nőiség végzetes kiszolgáltatottságával. Benne és általa megérthette a teljes és végtelen kiszolgáltatottság lényegét is.

Cressida

Ismeritek Cressidát? Én igen!
 Legizgatóbb, legfájóbb fűszerem.
 Oly kék rontja, mint engem, s gyöngeség
 s kémia a lelkiismeretét.
 S még így sem önző! Hogy mentse magát,
 most téged mintáz, Állati Világ,
 téged magához, érzékeny Idő,
 téged, Jog, Szokás, Lélektan. A nő
 érik benne, kit minden pillanat
 folyton feltölt. Esze több, súlyosabb
 Zeusz lányáénál. Mint gejzirliget
 ugrálja körül álom, örület,
 mámor, szerencse. Egykor orvosa
 a megbízható cinkos volt. De ma
 teste a kétes becsület helyett
 szinte-nyílt szabadság zsákmánya lett...
 Így is szereted? – Akkor véd, szívem:
 száz év múlva nem lesz más szerelem.

Mily szörnyű, kifordított a világ funkcionálása a mindennapokban. Amikor eljut a Cressida-szindrómáig, amikor a partnernek egyetlen szavát sem tudja elfogadni, minden megjegyzésében az ellenkezőt is feltételezi. Ellenében pedig szinte olyan szövegek szólalnak meg az ő részéről, amelyeket valaha – levelei tanúsága szerint⁶¹ – éppen Korzáti Erzsébettől, *A huszonhatodik év* halhatatlan kedvesétől hallhatott. Majd eljut az élmény értelmezéséig, a kapcsolat jeleneteinek megképzése után annak tanulságait is alkalommá alakítva, versében maradandó értékű emléket állít sokfelé figyelő feldolgozásával.

És ha a *Vers és valóság*ban már az 1956 eleji hosszú télen (még márciusban is kint esett a hó) fogalmazódott *Két pokol* című verset is a ciklus környezetébe osztja, akkor az 1953-as verseket követő kétségbeesett kiüresedés nyomait is követhetem:

Jégagyarú viharok,
 bunkótalpas, fagydorongos,
 bölénynyakú, vészkolompos
 sarki kutyák, farkasok:

mik ezek a förgeteg
 szőrösök az éjszakában?

⁶¹ Lásd *Huszonöt év*, i. m.

Rám uszult s bög valahány van
hókavarta szörnyeteg?

Kést! Husángot! Emberek, hé!
Elhal a szó. Soha többé
hajnal: nincs mit menteni!

Forgok, sírok, dőlök, omlok.
De szívemet, ezt a poklot,
semmi tél nem oltja ki.

„*Két pokol*: – Egy időben készült a *Minusz 20 Pál-fordulásakkal* és a *Téli fasorral*. Többen említették, hogy szimbólumot látnak a »rám uszult szörnyetegek«-ben. Hát van benne valami. Ez az egyik pokol. A másik: nagyon magányosnak, elhagyatottnak éreztem magam.”⁶² Mindegyik történet elbeszélve konkrétumként hat, a költő kommentáló megjegyzései ellenben kétséget ébresztenek (eufemisztikusan szólva:) a történetek valóság-tartalma iránt. A biztos mondás a befogadás bizonytalanságát növeli. A számára provokálóan újként feltűnő asszony-modell megismerése aztán 1957-re magát az 1953-as ciklust is kétségessé teszi a *Vers és valóság*-beli magyarázata idejére. Talán a lepezés szándéka mellett éppen ez a szembefordulás hangsúlyoztatja ekkor már a szonettek esetenkénti tematikáját, szemben a sorozat narratívájával. A magyarázatul elmondott szöveg – a narráció dantei jellegű álomvilága – a költő részéről megkérdőjelezi utólagosan az 1953-as szonettek élményi alapját. A diktálás szövegéből egyértelmű, hogy a *Cressida*-utáni idő termékei ezek a mondások. És talán az egész „kérdő”-kapcsolat megkérdőjelezései. „Káprázat”-voltának mindenképpen áthangolása.⁶³

Aztán a már nyomdába adott új kiadású *Tücsökzene* végére visszatér az első kiadás oldódásához. Reménnyel teli verszárásaihoz és a létben való elhelyeztettség rákérdező poétikai horizontjára. A Balatonról a szerkesztő után küldi a fausti retorikát megismétlő végleges zárást, a *Holdfogyatkozást*. A megértés és a feloldás versét. Amely végül is a kései szerelmi ciklust is vissza-belerendezi a mű korábbi kompozíciójába. *Az elképzelt halál* „Nagy kerek hold száll a csorba Badacsony felett” rajzához hozzáilleszkedik a balatoni holdfogyatkozás látványának a „fogyatkozást” végülis korrigáló látvány-leírása. Ezzel zárja azután a *Tücsökzene* kompozícióját: belefoglalva a férfi-nő kapcsolat rajzába a „fogyatkozást” is, a szerelmes ciklus kétségbeesítő-szörnyeteg tanulságait is. Megértette a kapcsolatokat, értelmezte, és alkalommá alakította. Költészete részévé avatta. A legfelsőbb fokon. „Ércnél maradandóbb” – „aere perennius” enigmatikus jelleggel szakralizált versekkel búcsúzik az utóbb *Káprázat* címmel ismertté vált ciklusban, a *Tücsökzene* kései darabjában, sőt még *A huszonhatodik év* záró darabjai közé illesztett verssel is kedveseitől is.⁶⁴

Hallhatja maga feloldozását? Avagy maga oldoztatja fel magát megálmodott szövegekkel? A legszörnyűbb cressidai kétségbeesést egyben fel is oldoztatja képzelt levelekkel? Leveleket ír a *Káprázat* szonettjeit követően, egy nehéz infarktus – akkor szokásos – hosszú ideig orvosi fektetés szinte mozdulatlanságában. Leveleket ír? Vagy, mint magyarázza, itt születnek

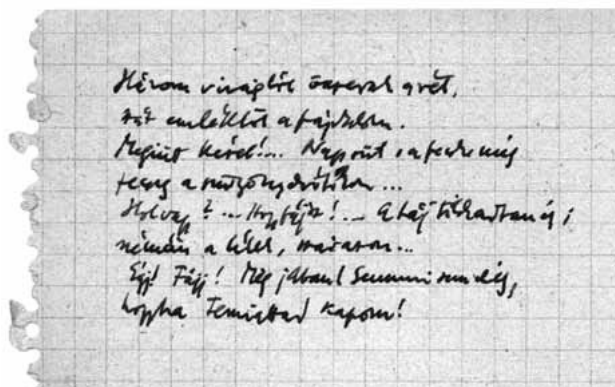
⁶² Szabó Lőrinc: *Két pokol*, in *Uó: Összes versei* [2003] i. m., II. kötet, 333.

⁶³ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, i. m., 180.

⁶⁴ Szabó Lőrinc: *Ércnél maradandóbb*, in *Uó: Összes versei* [2003], i. m., II. kötet, 286.

a verseket magyarázó, a szerelmi káoszát átélő, majd mégis remélve feloldozó prózaszövegei? „Amióta megtudtam, hogy beteg vagy, nincs egy nyugodt pillanatom, annyira féltetek. Mikor láthatlak?! Gyógyulj meg minél előbb, ne utazz magad. Miattam ne aggódj, én várok rád, türellemmel, szeretettel, hűségesen. Zs.”⁶⁵

Három virágból rakja össze a hiába várt kedves képzeletbeli alakját. Finomul a kín? *Még jobban!* – vajon mit rejtgetett ebben az üzenetben? Kinek? Valakinek? Magának? Leginkább talán a világnak üzent? A káosz ellenében?⁶⁶

És a *Káprázat*-szonettek utolsó darabjának utolsó sora: „Tarts meg hűséged gyönyörű hitében”. Mindennek ellenére a létezésben elgyönyörködés diadalának reménye, vágya, sőt hité. A vers címének (*Kétségbeesés*) ellentéte! A reménnyé vált gyönyör. A *Pokol* mellé, a megdicsőült összetartozás meghatározottsága. A férfi-nő kapcsolat átélhető Isten-élménye. A költő kiszolgáltatóttá vált: a becézés mennyországaiban és a féltékenység pokláiban egyként megmerülhetett. Mindenképp hallja a *Káprázat*-ciklus 1956. decemberi dalából és összegező kétségbeesett szonettjéből, miként a *Cressida* című vers keményen fogalmazó szövegéből is az ismert evangéliumi feloldozás hangoltságát: „de többé ne vétkezzél” (Jn 8,11). Miként szememben a *Semmiért Egészen*-ben „magamban” hallható a közös feloldozottság hangoltsága, hasonlóan a *Cressida*-körülí versekben jólhangoltan hallszik a közös bűnt feloldó reményigénye is. Mert a létben csak így helyezhető el az ember társas létezése.

Ennek előre jelzése a *Káprázat*-ciklus legkésőbbben 1956. [„XII. 9.”] írott darabja, a *Kétségbeesés*, a diktálás során: „a legfájóbb érzés, a csalódástól való rettegés”. A diktálás kimondásakor már megírta *Cressida* című versét,⁶⁷ hiszen erre is reflektál a diktált szövegben! A versciklus (és talán valamely elképzelt vagy megélt kapcsolat?) zárása kettős végszóval történik. A költő végrendelkezése: „Tarts meg hűséged gyönyörű hitében!”

⁶⁵ MTA KIK Ms 2277/198–204. „Utolsó ruhája zsebében” – megjegyzéssel, gépiratos szöveg, a végén a szokásos záradékkal: „Levelemet, kérlek, azonnal semmisítsd meg.” A szöveg emlékeztet a szívtrombózisa idején keletkezett levelekre, melyekre mint a *Vita Nuova* szövegeinek megfelelőire utal. Nő írja, vagy ő várja az ilyen szöveget?

⁶⁶ MTA KIK Ms 2271/100. A hagyatéék feldolgozójának megjegyzése: „A kézirat SzL utolsó ruhájának zsebében volt.”

⁶⁷ MTA KIK Ms 2272/16. 1957. III. 27. – IV. 4.

Kétségbeesés

Ha különb erőmnél különb ravaszság,
 ha jog visz rá (a bennem megvetett!),
 ha önzés, hogy ami vonz tenni, tedd,
 ha, indokolhatatlan bár, igazság,
 ha parancs, mit szeszély vagy bosszu szab rád,
 ha őrület vihara, míg lehet,
 élni még az egyetlen életet,
 véletlenek e bus-bolond kalandját:
 kedves, akkor Amit Mindenki Tesz,
 azt teszed csak, ami természetes,
 s ami tán a jövő törvénye lesz
 (be sívár törvény!) – akkor, bármi szégyen,
 hallgatásodat megszentelve kérem:
 „Tarts meg hűséged gyönyörű hitében!”

A pillanat, amely visszafelel megint „magamban” a zsarnokságom követelésének. De ekkor és most nem az én zsarnokságom magyarázatával tartozik, hanem ő a megbocsátó fél. Megérteni, hogy meg tudjál bocsátani. Az új narrációra a megbocsátáshoz meg kell érteni a másikat, lényének önmagába záró mélységét. Mely életre szólóan szenvedtetni. Most ő viseli a kiszolgáltatottság megalázottságát, az asszony, és ezért kínozza párját-társát, barátját-segítségére szoruló álmódzó kortársát.

Össze lehet rakni egy újfajta társat? A megalázott asszony kiszolgáltatottságából fakadó mást kiszolgáltatottá tevő, mégis hűséget nemcsak szimuláló, de szeretettel ingyen vállaló szeretett társasságot? A szabad akarat reményét mindkét fél számára – ingyen kegyelemmé varázsolva – „magamban” felvállalva. Lehet a marcangoló külvilágban a szeretet megértő kapcsolódását a világ szervező erejévé magunkba fogadni? Lehet, ha az oximoronban felragyog a „magamban” őrzött, rám sugárzó ingyen kegyelem.

És mivel zárja Szabó Lőrinc életművét? Miként talál rá a létezés oximoronjára, mely a huszadik századból sugárzik felé? Kulcsszava: „csak”. Ezzel indítja az ideálist és hasonlóképpen a torzat is: „Csak derűs órát veszek tudomásul!” és „csak így lehetett!”. Ehhez keresi élete utolsó évtizedében a torz történetekben az ideális reménységét. Megszövegezi versben és kommentálja prózában. A tervet kigondolta, megvalósítását már költőként be nem teljesítette. Így vált azzá, amit ravatalánál Illyés Gyula mondott: „életünk alkatrésze” lett ezáltal. „Holzwege”? „Rejtektút”? A létezés *Vita Nuovájának* tovább osztója. Utódaira.

Függelék

A *Káprázat*-ciklus hangsúlyossá válása elrontott első kiadásával kezdődött. A hagyatéék gyorsírási részében korábban csak egy kései publikálatlan versciklust tartalmazó gyűjtemény került az MTA Könyvtára Kézirattárába, együtt a költő bátyjának, a mérnök Gáborjáni Szabó Zoltánnak megfejtéseivel – aki ismerte a költő gyorsírási gyakorlatát. A készülő műveit gyakran átiró költőnek sajnos egy művészileg még befejezetlen fogalmazványra került csak elő ezáltal, bárha valóban pontos átirással. Ezeket az átiratokat felhasználva közöltem a ciklust 1975-ben a *Szavakkal nő a gyász* című kötetben monográfiáim kiadójánál, a Szépirodalminál, a Szabó Lőrinc kiadását és népszerűsítését mindig támogató igazgató, Illés Endre kifejezett kérésére. A szöveg problémáit a kísérő szövegben becsületesen közöltem is. Majd

„ilyen rossz érzéssel még egyetlen könyvet sem imprimáltam” – kijelentéssel adtam nyomdába első alkalommal Szabó Lőrinc utolsó szonett-ciklusát. A kiadást jogos sajtópolémia követte, melynek hatására egy névtelen levélben érkezett meg a főszerkesztő és a sajtó alá rendező (Domokos Mátyás és Kabdebó Lóránt) nevére a kiadóba címezve gépiratban a versek végleges gépiratos szövege, egy A/4-es borítékban, két külön leragasztott, de azonos tartalmú levélben. Utóbb az MTA KIK kéziratárának adtam át a magam példányát. A tizennyolc versből álló ciklus hitelesnek feltűnő formáját először az Új Írás 1976. júniusi számában adtam közre, az előzményeket elmagyarázva [*Szabó Lőrinc kiadatlan versei. Közjáték 1953 nyárutóján*, 87–93, 94–98]. Az írógépen nem szereplő hosszú magánhangzók jelölését Szabó Lőrinc verselési gyakorlatának figyelembevételével kellett végrehajtanunk. Ezt a munkát a Kritika című folyóiratbeli vitapartneremmel, Szilágyi Péterrel együtt végeztük el. A keletkezés évszámát a négyzetrácsos füzetke egyik levélmásolatában szereplő dátumozás adja, és ezzel van összhangban, hogy a szonettek egyetlen, Szabó Lőrinc 1956-os *Válogatott versei*-ben közölt darabját (*Ahogy lehet*) maga a költő is 1953-ról datálta. A *Vers és valóság* is ezt az évszámot jelöli meg. Ekként sikerült végül is a versek utolsó változatát hiteles formában közzélni. Az első kiadásnak egyetlen érdeme maradt: a vitató közlemények váltották ki az utolsó, gépiratos változat titokzatos őrizőjének segíteni akaró igyekezetét. Ez a csodás filológiai nyereség megérte elviselni a megelőzően – tudatosan vállalt – szégyent. A szonett-ciklus továbbra sem hagyott nyugodni. A költő pályaképét megrajzoló monográfiáimat lezáró epilógusként a körötte alakult versek és feljegyzések, levelek, dokumentumok alapján elkészítettem egy epilógus-vázlatot [*Kabdebó Lóránt, Titkok egy élet/műben: Szabó Lőrinc utolsó versciklusának poétikai és filológiai szembesítése*, in *Filológia – Interpretáció – Médiatörténet*, szerk. Kelemen Pál, Kulcsár-Szabó Zoltán, Simon Attila és Tverdota György, Budapest, Ráció, 2009, 558–650. Önálló füzetben: *Titkok egy élet/műben. Szabó Lőrinc utolsó versciklusának poétikai és filológiai szembesítése (átdolgozott változat)*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010. (Szabó Lőrinc Füzetek 11). <http://krk.szabolorinc.hu/> A füzet dokumentumait poétikai elemzéseim során mostani tanulmányomban is felhasználom]. De továbbra is adós maradtam a monográfiáimban végigvezetett *poétikai* fejezeteket befejező dolgozattal: Szabó Lőrinc tervének, költészete és a nagyszerű Íródeákjának diktált *Vers és valóság* befejezetlenül maradt poétikai összefüggéseinek végig gondolásával, a költő jelzett *Vita nuovájának* elképzelésével. Íme, ennek is eljött most az alkalmja. Életrehívója a Tiszatáj Dante-száma.